

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУХАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ
“КИМЁ-ТЕХНОЛОГИЯ” ФАКУЛТЕТИ
“ИҚТИСОДИЁТ” КАФЕДРАСИ**

“Иқтисодиёт”
кафедраси мудири:
и.ф.н., доц. Р. Исмоилов _____

Ҳимояга руҳсат этилди
факултет декани:
_____ “ ” _____ 2012 йил

“Иқтисодиёт” таълим йўналиши бўйича битирувчи

ХЎЖАЕВ БОХОДИРНИНГ

**“Мамлакатни модернизация қилиш шароитида ишлаб чиқариш корхоналарини
ривожлантиришнинг асосий йўналишлари” мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Битирувчи: Хўжаев Боходир _____

Илмий раҳбар: доцент Б.Бойхонов _____

Наманган – 2012й.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш		3
I-боб.	Ишлаб чиқариш корхоналарини модернизация қилишнинг назарий асослари.	7
1.1-§	Мамлакатини модернизация қилиш шароитида саноат корхоналарида иқтисодий самарадорликни оширишнинг назарий асослари	7
1.2-§	Модернизация қилишнинг ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятига таъсири	12
1.3-§	Модернизациялаш шароитида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда моддий ресурслардан самарали фойдаланишнинг аҳамияти	15
	I-боб бўйича якуний хулосалар	26
II-боб.	Модернизация қилиш шароитида “norin mechanical plant” маъсулияти чекланган жамияти фаолиятини ҳозирги ҳолати ва иқтисодий таҳлили	28
2.1-§	“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятини модернизациялашнинг ҳозирги ҳолати ва иқтисодий таҳлили	28
2.2-§	Ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар	32
	II-боб бўйича якуний хулосалар	38
III-боб.	Корхоналар ишлаб чиқаришини ривожлантириш дастурларини белгилаш ва маҳсулот сифатини оширишни такомиллаштириш	39
3.1-§	Корхоналарни ривожлантиришда ишлаб чиқариш дастурларини белгилаш муаммолари ҳамда уларни бартараф этиш йўллари	39
3.2-§	Ишлаб чиқаришни ривожлантириш дастурларини белгилаш ва бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлар	42
3.3-§	Ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришда маҳсулот сифатини оширишни такомиллаштириш	47
	III-боб бўйича якуний хулосалар	51
	Хулоса	52
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати, интернет маълумотлари	55
	Иловалар	

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси ўзининг мустақил тараққиёт йўлига асосланган ҳолда ҳозирги кунда ўзининг иқтисодий ислохотларини оғишай амалга ошириб келмоқда.

Мустақилликнинг ўтган даври мобайнида миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Жамият тараққиётининг барча жабҳаларида, жумладан иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий-маърифий соҳаларда ислохотлар амалга оширилиши натижасида мамлакатимизда бир қатор ижобий ўзгаришлар рўй берди.

Иқтисодий соҳада олиб борилаётган ислохотларнинг пировард мақсади – иқтисодиётни эркинлаштириш орқали аҳолига эркин ва фаровон ҳаётни таъминлашдан иборатдир. Амалга оширилаётган ислохотлар ичида саноат **ишлаб чиқариш корхоналари** ҳам ўз ўрнига эга. Чунки, республикамиз саноат ишлаб чиқаришда ҳозирги кунда ривожланган мамлакатлар қаторидан муносиб ўринга эга бўлмоқда. Иқтисодиётимизда амалга оширилаётган таркибий ислохотлар ва улардан кўзланган мақсадларнинг бажарилиши ишлаб чиқариш коржоналарини жадал суръатда ривожланишида ҳам ўз ифодасини топмоқда.

“2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг энг муҳим мақсади ва асосий устувор вазифаси - бу ислохотларни давом эттириш ва чуқурлаштириш, мамлакатимиз иқтисодиётини янгилаш ва модернизация қилиш ва шу асосда иқтисодий ривожланишнинг юқори ҳамда барқарор суръатларини, самарадорлигини таъминлашдан иборатдир”¹.

Булар ўз навбатида ялпи ички маҳсулот ва саноат маҳсулотларини 2013 йилда 8 фоизга, саноатни 8,4 фоизга, қишлоқ хўжалигини 6 фоизга оширишни вазифа қилиб қўймоқда.

¹ “Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш”, Президент Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2013

Маҳсулот экспортини 8,5% оширишни таъминлаш, юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр маҳсулот улушини ошириш ҳисобидан унинг таркибини сифат жихатидан ўзгартиришларни вазифа қилиб қўймоқда. 2013 йилда инфляция даражаси 7-9 фоиз атрофида бўлиш кутилмоқда.

Ҳозирги кунда иқтисодиётимизда давом этаётган модернизациялашда инвестицион фаолиятни барқарорлигини таъминлаш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Чунки, ҳали ҳам эски техника ва технологиялар асосида ишлаётган корхоналарни тугатиш ва уларнинг негизида ялпи замонавий ишлаб чиқариш қувватларининг ташкил этиш замон талаби бўлиб қолмоқда. Бу эса ўз навбатида ушбу битирув малакавий иши мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ишлаб чиқариш корхоналарини самарадорлигини ошириш йўллари ҳақидаги илк тадқиқотлар хорижий олимлардан Ф.Тейлор, Г.Эмерсон, А.Файол, М.Вебер, Э.Мэйо, Р.Лайкерт, Г.Сайтон, Э.Дейларнинг илмий ишларида ўз ифодасини топган. МДХ мамлакатларининг олимларидан А.К.Гастев, И.М.Керженцев, В.Г.Афансьев, Д.В.Гвишиани, С.Б.Каменецер, О.В.Козлова, Д.М.Крук, А.М.Отаров, Г.Х.Поповлар корхоналарда асосий ва айланма фондлардан самарали фойдаланиш масалаларига салмоқли ҳисса қўшганлар.

Республикамиз иқтисодчи олимларининг қатор илмий изланишлари асосий ва айланма фондлардан самарали фойдаланиш ва такомиллаштириш ҳамда унинг ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга таъсири масалаларига бағишланган бўлиб, минтақавий хусусиятларни қамраб олган ҳолда назарий ва амалий жиҳатдан кенг ёритиб ўтилган. Булар: С.С.Ғуломов, М.Шарифхўжаев, Т.Эргашев, О.Хикматов, Э.Маҳмудов, А.Ортиқов, В.Ким, М.Л.Турсунхўжаев, Т.К.Иминов, Д.Н.Рахимова, Ш.Н.Зайнуддинов ва бошқаларнинг илмий ишларида ўзига ҳос тарзда талқин этилган.

Битирув малакавий ишининг объекти. “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамияти ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг предмети. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш.

Битирув малакавий ишининг мақсади. Ишлаб чиқариш корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқаришни ривожлантириш йўналишларини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг вазифалари. Юқорида келтирилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- мамлакатини модернизация қилиш шароитида саноат корхоналарида иқтисодий самарадорликни оширишнинг назарий асослаш;
- ишлаб чиқариш корхоналари самарадорлигини оширишнинг йўллари ишлаб чиқиш;
- модернизациялаш шароитида саноат корхоналарини қўллаб қувватлаш йўллари ишлаб чиқиш;
- ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини молиялаштириш орқали ишлаб чиқаришни ҳамда корхонанинг ривожлантириш истиқболларини белгилаш.

Ишнинг назарий метадологик асослари. Мамлакатимизда юз бераётган ижтимоий - иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ Президентимиз И.А.Каримов томонидан олға сурилган таклифларга ҳамда ушбу масалаларга тегишли Ўзбекистон ҳукумати қабул қилган расмий ҳужжат ва кўрсатмалар билан тавсифланади. Шунингдек, иқтисодиёт ва унга туташ фанларда яратилган илмий ғоя ва тушунчалар битирув малакавий ишининг назарий асосини ташкил қилади. Бундан ташқари, битирув малакавий ишига тааллуқли маълумотлар “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятидан олинган ва муаллиф томонидан таҳлил қилинган.

Битирув малакавий ишининг янгилиги.

- мамлакатини модернизация қилиш шароитида саноат корхоналарида иқтисодий самарадорликни оширишнинг назарий асосланди;

- ишлаб чиқариш корхоналари самарадорлигини оширишнинг йўллари ишлаб чиқилди;

- модернизациялаш шароитида саноат корхоналарини қўллаб қувватлаш йўллари ишлаб чиқиildi;

- ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини молиялаштириш орқали ишлаб чиқаришни ҳамда корхонанинг ривожлантириш истиқболларини белгиланди.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Мазкур битирув малакавий иши, биринчи навбатда, “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятида асосий фондлардан самарали фойдаланиш, таклиф этилаётган тавсияларни амалиётга тадбиқ этиш ва шулар асосида вилоят халқ хўжалигида муносиб ўрин тутишини таминлашдан иборат.

Битирув малакавий ишининг таркиби. Битирув малакавий иши кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I-БОБ. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Мамлакатини модернизация қилиш шароитида саноат корхоналарида иқтисодий самарадорликни оширишнинг назарий асослари

Иқтисодиётнинг изчил ва барқарор ривожланишини таъминлашда келгуси давр учун пухта ва ҳар томонлама асосланган чора-тадбирлар, муҳим вазифа ва йўналишлар, турли даражалардаги иқтисодий тараққиёт дастурларнинг ишлаб чиқилиши ва аниқ белгилаб олиниши муваффақият гарови ҳисобланади. Айни пайтда, босиб ўтилган йўл – олдинги даврдаги эришилган ютуқ ва натижаларни танқидий баҳолаш орқали тегишли хулосалар чиқариш, улар асосида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини янада такомиллаштириб бориш ҳам муҳим принципиал аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда мустақил тараққиёт йўлига ўтилган даврдан бошлаб Президентимиз томонидан ҳар бир йил якунига кўра эришилган ютуқ ва натижаларни сарҳисоб қилиб, келгуси йилда бажарилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб олиш анъанавий тарзда амалга оширилиб келмоқда. Бу тадбирнинг ўзига хос ижобий жиҳатлари сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- биринчидан, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг самарадорлиги, амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш чора-тадбирлари ҳамда дастурларининг изчил ва пухта асосланганлигини баҳолаш;

- иккинчидан, халқимизнинг йил давомидаги фидокорона меҳнати натижаларини эътироф этиш;

- учинчидан, келгуси йилда устувор эътибор қаратиш лозим бўлган вазифа ва йўналишларни белгилаш, етарли даражада фойдаланилмаётган имкониятларни аниқлаш;

- тўртинчидан, иқтисодиётимизнинг турли соҳа ва тармоқлари, мамлакатимизнинг барча ҳудудларидаги иқтисодий салоҳиятни ўзaro мувофиқлаштирилган ҳолда янада тўларoқ сафарбар этиш ва бошқалар².

Бугунги кунда республикаимиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг кўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Ишлаб чиқаришни модернизациялаш – ишлаб чиқаришни замонавий технологиялар билан жиҳозлаш, уни маънавий жиҳатдан янгилаш, таркибий жиҳатдан техник ва технологик қайта тузиш каби чора-тадбирларни ўз ичига олувчи жараён ҳисобланади. Ишлаб чиқаришни модернизациялашнинг асосий йўналиши ва воситаларини амалга ошириш учун бир қатор вазифаларни амалга ошириш лозим бўлади(1.1 - расм).

Манба: Тадқиқот натижасидан келиб чиққан ҳолда муаллиф ишланмаси

² И.Каримов. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада оширишдир. – Т.: Ўзбекистон, ўқув қўлланма, 2010.

1.1 – расм. Ишлаб чиқаришни модернизациялашнинг асосий йўналиши ва воситалари

Саноатни модернизациялаш натижасида тармоқни ялпи ички маҳсулотдаги улуши ортиб бормоқда. Бу борада, Президент Ислам Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш тўғрисида тўхталиб, “Инвестицияларнинг салмоқли қисми иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини жадал ривожлантиришга йўналтирилди. Ўтган йилда мамлакат иқтисодиётига 11,7 миллиард АҚШ доллариға тенг бўлган инвестициялар жалб этилди, бу 2011 йилдагига нисбатан 14 фоиз кўпдир.” деб таъкидлади.³

Маълумотлардан кўриниб турибдики, республикамызда саноат тармоғини ривожлиниши жадаллик билан ўсиб бормоқда. Шунингдек, ҳозирги муҳим масалалардан бири бу соҳадаги самарадорликни янада ошириш, саноат ялпи ички маҳсулотдаги улушини янада оширишдир.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳар бир корхона фаолиятининг энг асосий вазифаси ҳисобланади. У хўжалик юритишнинг сифат ва миқдор кўрсаткичларини, шунингдек, буюмлашган ва жонли меҳнат харажатлари ҳамда олинган натижалар ўртасидаги муносабатни ифодалайди.

Афсуски, бозор шароитларида “самарадорлик” тушунчаси, гарчи, даромад олиш, харажатларни камайитириш, меҳнат самарадорлигининг

³ “Бош мақсадимиз — кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш”, Президент Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2013

ўсиши, фонд қайтими, рентабеллик ва ҳоказолар самарадорлик табиатига мос келиб, бозор иқтисодиёти талабларига зид келмасада, баҳо, фойда, даромад, харажат каби тушунчаларга қараганда кам қўлланилмоқда. Самарали ишлаш дегани ўз моҳиятига кўра, мўлжалланган (режалаштирилган) фойдани олиш, ноишлаб чиқариш харажатлари ва йўқотишларни камайтириш, ишлаб чиқариш қувватлари ва ишчи кучидан яхшироқ фойдаланиш, меҳнат самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифатини яхшилашни англатади. “Самара”, “самарадорлик”, “ ижтимоий-иқтисодий самарадорлик” каби тушунчаларнинг орасидаги фарқни англаб олиш зарур. Самара – бу, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот (иш, хизмат), фойда ва даромад ҳажмини ошириш, маҳсулот таннархини камайтириш, сифатсиз маҳсулот ишлаб чиқаришни камайтириш ёки умуман, йўқ қилиш билан боғлиқ бўлган корхона фаолиятининг ижобий натижаларидир. Бу ютуқлар натурал шаклда ишлаб чиқариш самарасини, пул шаклида эса иқтисодий самарани тавсифлайди.

Самарадорлик, аввало, корхона фаолиятининг сифат жиҳатларини тавсифловчи тушунчадир. У “самара” тоифасидан келиб чиқади ҳамда унга қараганда мураккаб ва комплекс тавсифга эга.

Самарадорлик чора сифатида кўплаб техник, иқтисодий, лойиҳа ва хўжалик қарорларини аввалдан белгилаб беради. Корхона ўзининг хўжалик, илмий-техник ва инвестицион сиёсатини белгилашда самарадорликдан келиб чиқади.

Иқтисодий самарадорлик самарадорликка қараганда бир мунча тор маънони англатади. У қабул қилинаётган қарорларнинг хўжалик юритишда мақсадга мувофиқлигини тавсифлайди ҳамда барча ҳолларда самаранинг унга эришиш учун кетган харажатлар(ишлаб чиқариш ресурслари)га нисбати сифатида аниқланади. Харажатлар қанчалик кам бўлса (маҳсулот сифатига таъсир қилмаган ҳолда), самара шунчалик ортади, демак, иқтисодий самарадорлик ҳам ортади.

Ижтимоий-иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқариш самарадорлигини меҳнат шароитларини, унинг ижодкорлик мазмунини бойитиш, ақлий ва жисмоний меҳнат ўртасидаги фарқни йўқотишни инобатга олган ҳолда тавсифлайди. Ижтимоий-иқтисодий самарадорлик бир вақтнинг ўзида, ишлаб чиқариш самарадорлигини кучайтириш, корхонанинг муваффақиятли фаолият юритиши, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши ва унинг барча қобилиятларидан фойдаланишнинг сабаб ва натижаси ҳисобланади. Бевосита ижтимоий самара, ходимларнинг билим ва малакаси, тажриба ва маданиятининг ўсиши, аҳоли соғлиғининг яхшиланиши ва умр кўришининг узайишида акс эттирилади.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги ижтимоий самарадорликка нисбатан бирламчи ҳисобланади: иқтисодий ютуқлар корхонанинг ижтимоий муаммоларини ҳал қилишга ёрдамлашади. Масалан, фойданинг ўсиши, жамғармаларнинг ортиши корхонага ижтимоий вазифалар доирасини кенгайтириш ва уларни ҳал қилиш имконини беради.

Бироқ самарадорлик ва унинг асосий кўрсаткичи - фойда (даромад) ўз-ўзидан, автоматик равишда юзага келмайди. Турли корхоналарда самарадорликка эришиш учун мавжуд ишлаб чиқариш қувватлари ва бошқа хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда, турли восита ва йўллардан фойдаланилади. Бунда вақт омили, яъни самарадорликка қисқа ёки узок муддатларда эришишни мўлжаллаш, асосий роллардан бирини ўйнайди. Масалан, корхона олаётган фойдасини қисқа вақт мобайнида маҳсулот сифатини яхшилашни маблағ билан таъминлаш, ишлаб чиқаришни қайта қуроллантириш ва модернизация қилиш, ходимлар малакасини оширишга ажратилаётган маблағларни камайтириш йўли билан кўпайтириши мумкин. Узок муддатли режаларда эса бу, фойданинг камайишига ва ҳаттоки корхонанинг бозордаги ўрнини йўқотиши натижасида банкротга учрашига олиб келиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш – корхона раҳбариятининг доимий вазифасидир. Бу вазифани ечиш амалиётда қуйидаги омиллар билан боғлиқ бўлади:

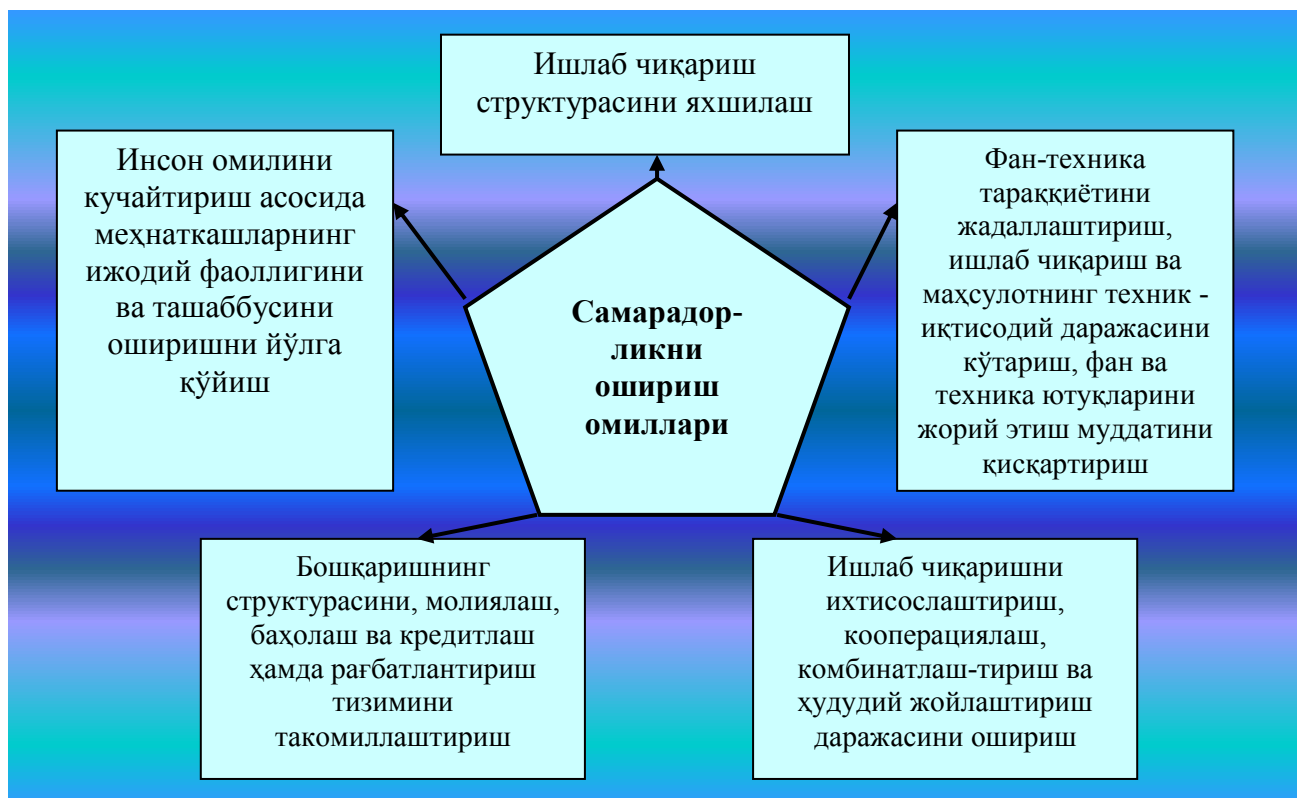
- * бозор талабларига жавоб берувчи юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришда энг кам харажатлар билан ишлаб чиқаришнинг максимал ҳажмини таъминловчи, оптимал ишлаб чиқариш жараёнини танлаш;
- * истеъмолчилар талабини қондиришга йўналтирилган маҳсулотни сотиш ва юқори даромад (фойда) олиш;
- * айланма воситаларни тежаш имкониятини яратувчи оптимал ишлаб чиқариш заҳираларини яратиш.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқадики, самара ва самарадорлик қотиб қолган категориялар қаторига кирмайди ҳамда фақатгина пул кўринишида ўлчанмайди. Самарадорлик ва сифатли меҳнат туфайли корхона биринчидан, ўзининг иқтисодий барқарорлиги ва бозордаги рақобатчиликка бардош беришини таъминлайди, иккинчидан, ўз имиджини яхшилайти ва ҳамкорлар билан алоқаларини мустаҳкамлайди, учинчидан, ходимларнинг иқтисодий ва ижтимоий аҳволини яхшилайти. Демак, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари қидириш, харажат ва натижаларни тўғри солиштириш, мулкчилик шакли, қайси тармоққа тегишлилиги, ҳудудий жойлашиши ва фаолият туридан қатъи назар, ҳар бир корхона учун муҳим вазифа ҳисобланади.

1.2. Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг омиллари ва модернизациялашнинг таъсири

Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг жуда кўп, хилма-хил омиллари ва асосий йўналишлар мавжуд. Барча омиллар уч белгига асосан гуруҳларга бўлиниши мумкин: манба бўйича, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари бўйича, омилларнинг ўрни ва амалга ошириш даражаси бўйича.

Омилларни ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш манбалари бўйича таснифлаш нималар ҳисобига ижтимоий меҳнатни тежашга эришиш мумкинлигини ёки эришилганлигини аниқлашга ёрдам беради. Шу нуқтаи назардан асосий омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин: маҳсулотнинг меҳнат сиғими, материал сиғими, фонд сиғими ҳамда капитал маблағ талабликни камайтириш, табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ва вақтни тежаш. Лекин бундай таснифлаш талабга жавоб бермайди. Бу саволларга жавоб топиш учун ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг барча омилларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари бўйича гуруҳлаш керак. Улар ижтимоий меҳнатни тежашга қаратилган техник, ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий чора-тадбирлар комплексида иборат. Бу йўналишлар ғоят хилма-хилдир. Энг муҳимларига қуйидагилар киради(1.2 – расм):

1.2 – расм Самарадорликни ошириш омиллари

Манба: Муаллиф ишланмаси

Саноат ишлаб чиқаришини эркинлаштириш ва бу тармоқда ислохотларни чуқурлаштириш самарадорликни оширишнинг асосий йўналиши ҳисобланади.

Саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишнинг ҳал қилувчи йўлларида яна бири фан-техника тараққиётини жадаллаштиришдир. Бу эса ўз навбатида ҳозирги кунда мамлакатимиз иқтисодиёти олдида қўйилган муҳим вазифалардан бири бўлган иқтисодиётни модернизациялаш шартини келтириб чиқаради. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, техник ва технологик омил меҳнат унумдорлигини ўстиришнинг камида учдан икки қисмини таъминлайди.

Маълумки, иқтисодий тараққиётнинг турли босқичларида техника тараққиётининг характери ва мазмуни ўз хусусиятларига эга бўлади. Масалан, бозор иқтисодиётига ўтиш натижасида фан-техника тараққиёти ундаги миқдорий ўзгаришларгагина эмас, балки кўпроқ сифат ўзгаришларига қаратилади. Умуман, самарадорлик иқтисодиётдаги сифат ўзгаришлари билан боғлиқдир, бу талаб фан-техника тараққиётига ҳам тўлиқ жорий этилади.

Саноат ишлаб чиқариши ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини юқори даражага кўтаришда инсон омилининг роли бекиёсдир. Инсонларнинг ташаббуси, куч-ғайрати, жонли ижодиёти ҳар қандай тараққиётнинг кудратли кучи ва энг муҳим манбаи ҳисобланади. Шу сабабли ҳам инсонни жамиятнинг асосий ишлаб чиқарувчи кучи деб айтадилар. У барча янгиликларни, шу жумладан, янги, илғор техника-технологияларни яратади, ишлаб чиқаришни оқилона ташкил этади, илмий ва амалий кашфиётлар қилади. Барча ишлаб чиқариш воситалари инсон меҳнати билан ҳаракатга келтирилади, фойдали нарсалар ҳосил қилинади.

Бироқ инсон фақат асосий ишлаб чиқарувчи кучгина эмас, шу билан бирга ишлаб чиқариш ва бошқа ижтимоий муносабатларнинг субъекти ҳамдир. Одамлар фаолияти шу муносабатлар орқали руёбга чиқади. Бу фаолият йўналиши ва натижалари ходимнинг ўз фаолиятида қандай ўй-

фикрларга, тасаввурларга, мақсадларга, ҳаётий йўл-йўриқларга, муддаоларга ва психологик эътиқодларга амал қилишига боғлиқ. Шу сабабли инсон омилининг моҳияти, аҳамияти ва мазмуни таҳлил этилганда гап фақат инсон ҳақидагина эмас, балки аввало инсон яшаб, меҳнат қилаётган ижтимоий муносабатларнинг бутун тизими билан белгиланувчи ижтимоий сифатлар, фаолиятни рағбатлантирувчи омиллар ва муддаолар ҳақида бориши керак.

1.3 Модернизациялаш шароитида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда моддий ресурслардан самарали фойдаланишнинг аҳамияти

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш вазифаси иқтисодий ислохотларни амалга оширишда доимо диққатимиз марказида бўлиб, иқтисодий ривожланиш борасида эришган ютуқларимизнинг муҳим омили ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган мураккаб жараёнлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, рақобатбардошлигини ошириш учун унинг таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш, ишлаб чиқаришни замонавий техника ва технологиялар билан таъминлаш заруратини янада кучайтирди. Мамлакатнинг рақобатбардошлиги энг аввало унинг иқтисодиёти рақобатбардошлиги орқали ифодаланади.

Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлик даражаси унинг табиий ресурс салоҳияти, меҳнат ресурсларининг сони ва сифати (малака даражаси), ишлаб чиқаришнинг техник-технологик модернизацияланганлик даражаси, иқтисодиёт таркибий тузилишининг такомиллашганлиги, давлатнинг иқтисодий ривожланиш ҳамда ислохотлар стратегияси қай даражада илмий асосланганлиги ва ўзгаришлар жараёнларини ҳисобга олганлиги ҳамда бошқа бир қанча омилларга боғлиқ.

Мамлакатимизда чуқур ўзгаришлар, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча томонларини изчил ислоҳ этиш ва либераллаштириш, жамиятимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнлари жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Бунда кучли фуқаролик

жамиятини шакллантириш йўлида белгилаб олинган ва изчил равишда амалга оширилаётган улкан вазифалар мустаҳкам замин яратмоқда.

Иқтисодиёт ривожининг барча босқичларида моддий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифалардан бири бўлиб келган. Марказлашган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш, ишлаб чиқариш корхоналарига тўла мустақиллик бериш, бошқариш ва ташкил этишда иқтисодий усулларга ўтиш моддий ресурслардан фойдаланишдаги маъмурий-тақсимот механизми ўрнига ташкилий- иқтисодий механизмга ўтишни тақозо қилмоқда. Иқтисодиётдаги барча ташкилот ва корхоналар ресурслардан фойдаланишда ташкилий-иқтисодий механизмдан самарали тарзда фойдаланиш уни такомиллаштириб боришлари кун тартибидаги энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Шу билан биргаликда моддий ресурслардан фойдаланиш, уларни меъёрлаштириш ва тежаш иқтисодиётдаги энг муҳим муаммолардан ҳисобланади. Чунки, иқтисоднинг бош муаммоси ҳам ресурсларнинг чекланганлиги билан боғлиқдир, яъни чекланган ресурслардан самарали тарзда фойдаланиб, халқнинг ортиб бораётган эҳтиёжларини тўлароқ қондиришдир. Ана шу ресурслар ичида моддий ресурслардан фойдаланиш даражаси иқтисодиётдаги ялпи маҳсулотнинг моддий сифими билан ифодаланади. Ялпи маҳсулотнинг моддий сифими йилдан-йилга жуда паст суръатда бўлса ҳам пасайиб бормоқда. Аммо пасайишнинг бундай суръатлари бугунги кунда бизни қониқтирмапти.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиётни ислох қилиш соҳасида белгиланган стратегик мақсадлар орасида иқтисодий ресурслардан фойдаланиш масаласи ҳам мавжуд. Бу мақсадлар куйидагилардан иборатдир:

◆ ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг босқичма босқич шакллантириш, тинимсиз ривожланиб борадиган, кишилар ҳаёти ва фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлай оладиган иқтисодий тизимни барпо этиш;

◆ кўп укладли иқтисодиётни яратиш, инсоннинг мулкдан махрум бўлишига барҳам бериш, ташаббускорлик ва уддабуронликни бутун чоралар билан ривожлантириш негизи бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш:

◆ корхоналар ва фуқороларга кенг эркинликлар бериш, уларнинг ҳўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари бартараф этиш, иқтисодий ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланиш;

◆ иқтисодиётга моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайдиган чуқур структуравий ўзгаришлар қилиш, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиб бориш;

◆ кишиларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш уларнинг дунёқарашини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллари мустақил белгилаш имконини бериш.

Бозор иқтисодиётига муваффақиятли тарзда ўтиш, халқнинг турмуш даражасини юксалтириш кўп жиҳатдан юқорида кўрсатиб ўтилган стратегик мақсадларга эришиш даражасига боғлиқдир. Мамлакатимиз мустақиллигининг ўтган давларида ушбу стратегик мақсадларга эришиш соҳасида қатор ишлар амалга оширилган. Жумладан, жуда катта миқёсда хусусийлаштириш жараёни амалга оширилди, ўзига хос бўлган янги иқтисодий тизимни барпо этиш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди, хусусий мулкни давлат томонидан ҳимоя қилиниши соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Мамлакатимизни бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги энг муҳим стратегияларининг тўртинчиси иқтисодиётдаги моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш масаласи жуда муҳим бўлганлигидан, бу масала стратегия даражасига олиб чиқилган. Бу масалани ижобий ҳал қилиниши мамлакатимиз иқтисодий қудратини янада оширишга салмоқли ҳисса қўшади.

Шунингдек, мамлакатимизда техник модернизациялаш бўйича тармоқ дастурлари ҳам ишлаб чиқилиб, уларда иқтисодийтимизнинг етакчи тармоқларини техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқаришнинг замонавий андозаларига ўтиш, тежамкор ва самарали технологияларни қўллаш каби чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилади.

Жумладан, мамлакатимизда 2001-2015 йилларга мўлжалланган ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта қуроллантириш ҳамда инновация ҳудудий лойиҳалар бўйича муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чоралари дастури умумий қиймати 642,2 млрд. долл.дан иборат 1064 та инвестиция лойиҳасини ўз ичига олади. 2011 йилда тасдиқланган айрим тармоқ дастурлари тўғрисидаги маълумотни қуйидаги жадвал орқали кўриш мумкин (1.3-жадвал).

1.3-жадвал

2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида амалга оширишга тайёр инновация ҳудудий лойиҳалар рўйхати

№	Ҳудудлар	2011-2015 йиллар		шу жумладан	
				2011 й.	
		лойиҳалар сони	лойиҳаларнинг умумий қиймати, млн. доллар	лойиҳалар сони	лойиҳаларнинг умумий қиймати, млн. доллар
1	Қорақалпоғистон Республикаси	77	34,6	42	11,0
2	Андижон	139	25,8	42	1,7
3	Бухоро	133	36,3	74	23,1
4	Жиззах	96	48,9	96	48,9
5	Қашқадарё	74	22,4	11	0,6
6	Навоий	15	12,5	8	9,7

7	Наманган	4	0,9	4	0,9
8	Самарқанд	209	78,7	86	43,7
9	Сурхандарё	9	15,3	7	7,1
10	Сирдарё	25	62,2	18	31,2
11	Тошкент	128	182,9	54	38,7
12	Фарғона	41	53,6	23	42,0
13	Хоразм	96	38,0	47	32,8
14	Ташкент ш.	18	30,3	12	28,9
	Республика бўйича	1064	642,2	524	320,2

Манба: 2011-2015 йилларга мўлжалланган ишлаб чиқаришни модернизациялаш дастури

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрдаги ПҚ-1442 – сонли “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғриси”даги қарорига асосан Дастурга киритилган лойиҳаларни амалга ошириш доирасида Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатлар бўйича олиб келинадиган, республикада ишлаб чиқарилмайдиган ускуналар, материаллар ва бутловчи буюмлар 2016 йилнинг 1 январига қадар муддатга божхона тўловлари тўлашдан (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) озод этилган.

Хом ашё ва материаллар, ёнилғи ва энергиядан самарали тарзда фойдаланиш ва улардан тежамкорлик билан фойдаланиш иқтисодни интенсив ривожланиш йўлига ўтказишнинг муҳим шартларидан биридир. Бу ресурсларни биргаликда моддий ресурслар деб атаيمиз.

Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш деганда улардан ўйлаб, асосланган ҳолда, мақсадга мувофиқ фойдаланишни тушунилади. Самарали деганда яна такомиллаштиришни, яхшилаш, мақсадга мувофиқ ташкил этиш

хам тушунилади. Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш узлуксиз жараён ҳисобланади ва ишлаб чиқаришнинг ривожланиши билан биргаликда такомиллашиб бораверади.

Моддий хом ашё ресурсларига бўлган эҳтиёж корхоналарлаги ишлаб чиқариш дастурлари асосида амалга оширилади. Демак моддий, хом ашё ресурсларига бўлган эҳтиёжни аниқлаш авваломбор корхонадаги бошқарувнинг режалаштириш функцияси негизида амалга оширилар экан. Корхонадаги ишлаб чиқариш режалаштирилган хар бир-бирлик маҳсулотни тайёрлаш ёки хизматни амалга ошириш маълум миқдорда хом ашё, ёрдамчи материаллар, ёнилғи мойлаш маҳсулотлари, сув, буг, электроэнергия ва бошқаларни талаб қилади.

Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш деганда ана шу бир бирлик маҳсулотга тўғри келадиган моддий ресурслар сарфини камайтириш тушунилади. Ишлаб чиқаришда фойдаланадиган моддий ресурслар корхона маҳсулотининг асосини ташкил этади. Бу ресурслар ишлаб чиқариш жараёнида бир маротаба қатнашиб, ўз қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга тўлиқ ўтказди ва ўзининг жисмоний шаклини йўқотади. Уларнинг хар бир бирлигидан кўпроқ миқдорда тайёр маҳсулот олиш барча турдаги корхоналар фаолиятининг муҳим масалаларидан биридир. Ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган хар қандай моддий ресурс кўплаб хусусиятларга эга бўлади ва ўзининг маълум хусусиятларига кўра фойдали бўлиши мумкин. Ишлаб чиқариш корхоналаридаги энг муҳим масала ҳам ана шунда, яъни хар бир моддий ресурсларнинг фойдали хусусиятини яхши англаш ва улардан фойдаланиш усуллари билиш ҳамда ишлаб чиқариш жараёнида самарали тарзда фойдаланишдир. Бир хил турдаги материаллардан турли даражада фойдаланиш мумкин. Бунга моддий ресурслардан фойдаланишни ташкил этиш даражаси муҳим ўрин эгаллайди.

Моддий ресурслардан фойдаланиш ишлаб чиқаришнинг уларга бўлган эҳтиёжларини қондиришдир. Шу сабабли корхона ва ташкилотларда ишларни ташкил этишда моддий ресурсларни режалаштиришга, эҳтиёжни

тўғри аниқлашга, уларнинг ўз хусусиятларига мос равишда фойдаланишга эътибор бериш керак. Моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжни тўғри аниқлаш ҳам жуда муҳим ҳолат ҳисобланади.

Бир-бирлик маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги моддий ресурслар сарфини камайтириш маҳсулотнинг материал сиғимни камайтиришга олиб боради. Бу эса ўз навбатидаги маҳсулот ишлаб чиқариш тан нархини пасайишига ва бу орқали корхона фойдасини орттиришга олиб боради. Демак моддий ресурслардан тежамкорлик билан самарали тарзда фойдаланиш икки томонлама фойда келтириши мумкин экан:

1. Жамиятдаги мавжуд бўлган ресурсларни чекланган миқдорини тежаш орқали, мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини юксалтириш:

2. Ишлаб чиқариш корхонаси фойдасининг ортиши орқали корхона аъзоларининг қўшимча рағбатлантиришга олиб боради.

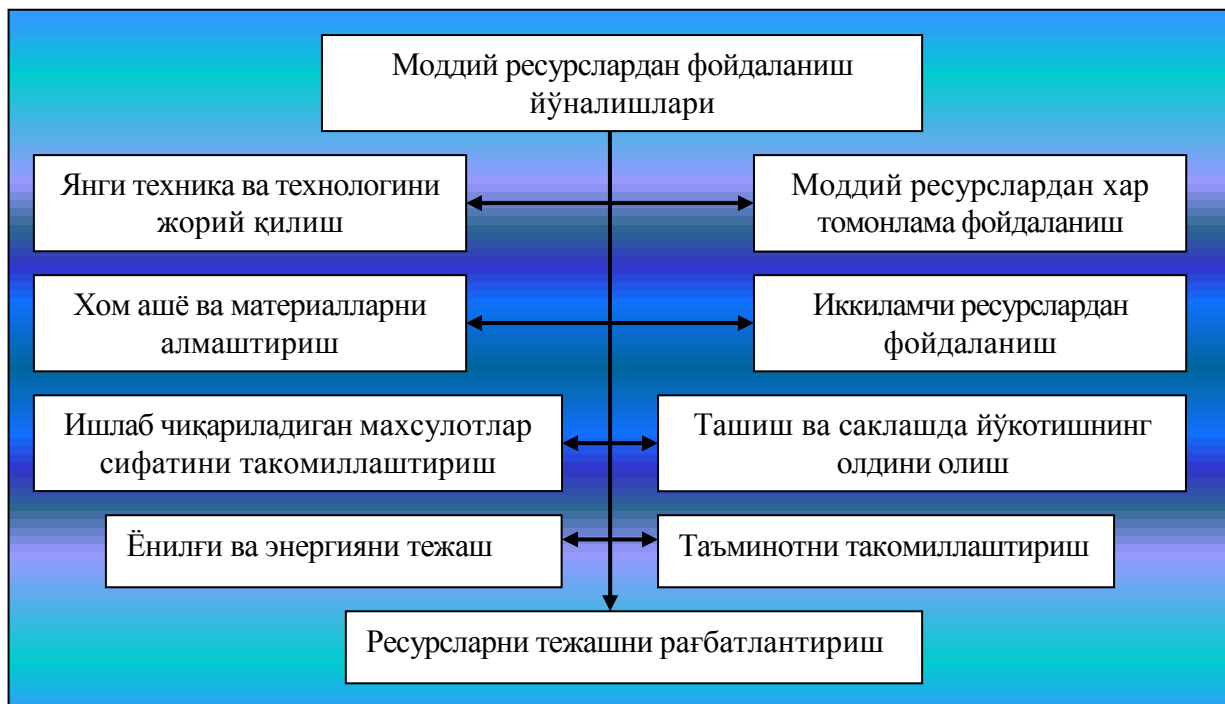
Мамлакат иқтисодиётининг моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжи тобора ортиб бормоқда. Бу эҳтиёжни қондиришнинг ҳам икки хил йўли мавжуд:

1. Моддий ресурсларнинг умумий миқдорини ошириш, яъни пахта хом ашёси етиштириш, кўпроқ нефть ва газ қазиб олиш, кўмир ва бошқа ер ости бойликларини қазиб олиш, кўпроқ қурилиш материаллари тайёрлаш, кўпроқ миқдорда электроэнергия ишлаб чиқариш. Бу йўл чегараланган йўл ҳисобланади ҳамда қўшимча капитал маблағлар орқали амалга оширилади.

2. Интенсивлаштиришнинг асосий омили бўлган иқтисод, тежаш орқали, моддий ресурсларнинг ҳар бир бирлигидан унумлироқ тарзда фойдаланиш ва кўпроқ миқдорда маҳсулот етиштиришга муваффақ бўлиш. Моддий ресурслардан фойдаланиш соҳасидаги ушбу йўналиш кўп капитал маблағ талаб қилмайди ҳамда ташкилотларда юқори даражада самарадорликни таъминлайди. Ислохотларни амалга оширишнинг ҳозирги босқичида мамлакатимиз раҳбарияти моддий ресурслардан фойдаланишнинг ана шу иккинчи йўлини қўллаб-қувватлаганда, яъни моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжининг асосий қисмини ана шу иккинчи йўл билан тежамкорлик асосида фойдаланиш ҳисобига қондиришни асосий мақсад

қилиб қўйган.

Иқтисодий ресурслардан, жумладан моддий ресурслардан тежаб-тергаб фойдаланиш бўйича қатор илмий ишлар амалга оширилган ва натижада улардан самарали тарзда фойдаланишнинг муҳим йўналишлари таклиф қилинган (1.4-расм).

Манба: Муаллиф ишланмаси

1.4-расм. Моддий ресурслардан тежаб-тергаб фойдаланишни самарали йўналишлари

Моддий ресурслардан ҳар томонлама (комплекс) фойдаланиш улардан чиқиндилар чиқишининг олдини олади. Дастлабки босқичда юзага келган чиқинди кейинги босқичда қайта ишланади. яъни моддий ресурслардан комплекс равишда фойдаланишни назарда тутати. Мавжуд хом ашёнинг ҳар бир бирлиги тўлалигича маҳсулот кўринишига ўтиши лозим, чиқинди чиқиш фоизи энг кам даражага келиши лозим.

Моддий ресурслардан самарали тарзда фойдаланиш йўналишларидан бири бўлган янги техника ва технологияни жорий қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Янги яратилаётган дастгоҳлар, асбоб-ускуналар камрок электроэнергия, ёнилғи сарфи орқали ҳаракатга келади ва хом ашёдан тўла фойдаланишга имкон бериши лозим. Бир бирлик маҳсулотга тўғри келадиган

моддий ресурслар сарфи камайишига эришишга имкон берадиган дастгохлар асбоб ускуналар яратилиши лозим. Барча тармоқ корхоналарда бўлгани каби моддий ресурсларни ташиш ва сақлашда ҳам бари бир йўқотишлар мавжуддир. Шу сабабли моддий ресурсларни сақлашда ишларни ташкил этиш даражасини орттириш лозим. Хом ашё ва ёрдамчи материалларни сақлашда маълум шароитларга амал қилмаслик натижасида уларнинг сифати бузилиши, паст навларга ўтиши ва уларни ишлаб чиқаришга тайёрлаш қўшимча харажатлар талаб қилиши мумкин. Шу сабабли уларни сақлаш ва ташиш технологиясига амал қилиш лозим.

Саноат корхоналарида фойдаланилаётган моддий ресурслардан самарали тарзда фойдаланишни йўлга қўйиш учун уларни сифатлироғи билан алмаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Масалан, Тўқимачилик корхоналарида муҳим хом ашё ҳисобланган пахта толасини сифатлироғи ҳамда корхонадаги ишлаб чиқариш технологиясига мос турини танлаш ҳам моддий ресурслардан самаралироқ фойдаланишга имкон беради. Шу билан биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифати ҳам ортади, хом ашё сарфи харажатлари (бир бирлик маҳсулотга бўлган сарф) камайиши ҳисобига таннарх ҳам пасайиши мумкин. Саноат корхоналарида фойдаланилаётган металлдан ишланган қувурлар ўрнига нисбатан арзонроқ, енгилроқ ва сифатлироқ бўлган полиэтилен қувурлардан фойдаланиш ҳам маҳсулот таннархини пасайишига, сифатнинг яхшиланишига олиб келади. Бундай қувурларнинг хизмат қилиш муддати темир қувурларга қараганда бир неча баробар юқорлиги ҳамда улар нархининг бир неча баробар пастлиги ва фойдаланишдаги қулайлиги саноат корхоналари учун қўшимча самара келтиради.

Моддий ресурсларни тежаб-тергаб фойдаланишнинг яна бир муҳим йўналиши ресурсларни тежашни рағбатлантиришдир. Моддий ресурслардан самарали фойдаланишга таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири бу меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасидир. Агар ҳар бир иш жойида хом ашё, материаллар, ёнилғи ва энергиядан самарали фойдаланишга ҳаракат

килинса жуда катта миқдордаги моддий ресурс тежалишига эришишимиз мумкин. Ҳар бир иш жойида мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш учун рағбатлантириш тизимини яратиш лозим.

Ҳар бир ходим иш жойида тежаб келаётган моддий ресурс учун қандайдир даражада рағбатга эга бўлса моддий манфаатдорлик юзага келади. Шу билан биргаликда ҳар бир иш жойида йўл қўйилган ортиқча сарф учун масъулиятни ошириш лозим. Тежамкорликни самарасиз ҳолатга олиб келадиган хўжалик юритиш элементларини ҳам қисқартириш лозим.

Корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ҳажмининг ялпи маҳсулот ва товар маҳсулот кўринишларида ўлчаш маҳсулотнинг материал сиғимини ҳисобга олар эди. Эндиликда баъзи бир тармоқларда фойдаланилаётган соф маҳсулот кўрсаткичи моддий ресурслар сарфини ҳисобга олмайди, чунки у иш ҳақи, иш ҳақидан ажратмалар ва меъёрий фойдани ҳисобга олади ҳолос. Маҳсулотнинг материал сиғимининг ортиши ёки камайиши бу кўрсаткичга таъсир қилмайди. Бу эса корхоналарни моддий харажатлар асосида ҳисобланадиган материал сиғимини орттиришга қизиқишларини йўқотади. Кейинги пайтда бу кўрсаткичдан кам фойдаланилмоқда. Имкони борича кўпроқ тармоқ ва корхоналарда бу кўрсаткичдан фойдаланишга ўтишни тавсия қиламиз. Ушбу кўрсаткични маҳсулот ҳажмининг аниқлашнинг асосий кўрсаткичи сифатида белгиланиши моддий ресурслардан самарали фойдаланишга асос яратади.

Ишлаб чиқариш корхоналаридаги мукофотлаш тизимини тўғридан-тўғри шу кўрсаткич билан, яъни моддий ресурслардан фойдаланиш даражаси билан боғлаш лозим. Мукофотлаш учун маблағлар жамланадиган фондларни корхонадаги моддий ресурслардан фойдаланиш даражасига боғлаш ҳам катта иқтисодий самара беради.

Корхонада ишлаётган ходимларга улар тежаб қолган моддий ресурсларнинг қимматидан белгиланган фоизда рағбатлантириш ҳам катта самара беради. Бир вақтлар ишчилар, усталар, технологлар ва конструкторлар, муҳандис-техник ходимларга улар тежаб қолган энергия,

бензин ва ёнилғи қийматининг 75 фоизигача мукофот тариқасида берилар эди, қораметаллни тежалган қийматининг 50 фоизигача мукофот қилиб берилар эди. Босмахоналарда ҳар бир бирлик тежаб қолинган қоғоз учун, энергетикада ёнилғи учун янада каттароқ миқдорда мукофот жорий қилинган эди.

Ҳозирги ислохотларни чуқурлаштириш шароитида бу тажрибага яна қайтиш моддий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланишда йирик кадам бўлиши мумкин, жуда катта миқдордаги моддий ресурслар тежаб қолиниши мумкин.

Моддий ресурслардан самарали фойдаланишнинг бу йўналишини жорий қилиш учун моддий ресурсларни ҳисобга олишни ва меъёрлаштиришни такомиллаштириш лозим бўлади. Моддий ресурслар сарфини аниқ ўлчашнинг имконияти йўқ тармоқ ва корхоналарда бу рағбатлантиришни жорий қилиш мумкин эмас. Демак, барча тармоқларда моддий ресурслар сарфини аниқлаш ва меъёрлаштиришни йўлга қўйиш, уларни назорат-ўлчов асбоблари ёрдамида амалга ошириш зарурдир.

Моддий хом ашё ресурсларини тежашнинг аҳамияти йилдан йилга ортиб бормоқда. Бунинг сабаблари қуйидагилардир:

1. Истеъмолнинг ортиши.
2. Ишлаб чиқариш ҳажмини тез суръатлар билан ортиб бориши.
3. Бир бирлик моддий ресурсни олиш ёки ишлаб чиқариш тобора кўпроқ маблағ талаб қилмоқда.

Бир бирлик хом ашёни тайёрлаш қиймати ҳам ортиб бормоқда. Шу сабабли қайта ишлаш тармоғи корхоналарда хом ашё ва материалларни тежаш, уларни ишлаб чиқариш корхоналарига олиш учун харажатлардан арзонроқ тушади. Моддий харажатларни камайтириш корхоналардаги маҳсулот таннархини камайтиришга ва ишлаб чиқаришнинг фойдалилик даражасини оширишга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Айниқса, Ўзбекистондаги корхона ва ташкилотларда бу йўналиш таннарх ва фойдага катта таъсир кўрсатади. Бунинг сабаби, бизнинг ишлаб чиқариш

корхоналаримизда маҳсулот таннархининг структурасида моддий хом ашё харажатлари асосий ўринни эгаллайди, катта хиссага эгадир. Саноат корхоналарида жами харажатларнинг 60 фоиздан ортиқроғи моддий харажатлардан иборатдир. Енгил саноатда 60-70 фоиз, тўқимачилик саноатида 70-80 фоиз, пахта тозалаш корхоналарида эса 80-90 фоиз харажатлар моддий ресурсларга тўғри келади. Шу сабабли бу тармоқларда моддий ресурсларни тежаш ва улардан самаралироқ фойдаланиш янада катта аҳамият касб этади.

I-боб бўйича якуний хулосалар

Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш деганда улардан ўйлаб, асосланган ҳолда, мақсадга мувофиқ фойдаланишни тушунилади. Самарали деганда яна такомиллаштиришни, яхшилаш, мақсадга мувофиқ ташкил этиш ҳам тушунилади. Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш узлуксиз жараён ҳисобланади ва ишлаб чиқаришнинг ривожланиши билан биргаликда такомиллашиб бораверади.

Корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ҳажмининг ялпи маҳсулот ва товар маҳсулот кўринишларида ўлчаш маҳсулотнинг материал сиғимини ҳисобга олар эди. Эндиликда баъзи бир тармоқларда фойдаланилаётган соф маҳсулот кўрсаткичи моддий ресурслар сарфини ҳисобга олмайди, чунки у иш хақи, иш ҳақидан ажратмалар ва меъёрий фойдани ҳисобга олади холос. Маҳсулотнинг материал сиғимининг ортиши ёки камайиши бу кўрсаткичга таъсир қилмайди. Бу эса корхоналарни моддий харажатлар асосида ҳисобланадиган материал сиғимини орттиришга қизиқишларини йўқотади.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиётни ислох қилиш соҳасида белгиланган стратегик мақсадлар орасида иқтисодий ресурслардан фойдаланиш масаласи ҳам мавжуд. Бу мақсадлар қуйидагилардан иборатдир:

- ◆ ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг босқичма босқич

шакллантириш, тинимсиз ривожланиб борадиган, кишилар ҳаёти ва фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлай оладиган иқтисодий тизимни барпо этиш;

◆ кўп укладли иқтисодиётни яратиш, инсоннинг мулкдан махрум бўлишига барҳам бериш, ташаббускорлик ва уддабуронликни бутун чоралар билан ривожлантириш негизи бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш;

◆ корхоналар ва фуқороларга кенг эркинликлар бериш, уларнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари бартараф этиш, иқтисодий ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланиш;

II-боб. МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ШАРОИТИДА “NORIN MECHANICAL PLANT” МАЪСУЛИЯТИ ЧЕКЛАНГАН ЖАМИЯТИ ФАОЛИЯТИНИ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ

2.1. “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятини модернизациялашнинг ҳозирги ҳолати ва иқтисодий таҳили

“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамияти (кейинги ўринларда жамият деб юритилади) жамият таъсисчилари умумий йиғилишининг 2012 йил апрелдаги баённомаси қарори билан тасдиқланган. Таъсис шартномаси қоидалари ва шартларига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг “Маъсулияти чекланган ҳамда қўшимча маъсулиятли жамиятлар тўғрисида”ги қонунига ва амалдаги қонунчиликка мувофиқ таъсис этилади ва фаолият юритади.

Жамият чекланмаган муддатга тузилиб, Наманган вилояти Норин тумани, Ҳақулобод шаҳри, ўзбекистон кўчаси 60 уйда жойлашган. Жамият таъсисчилари қуйидаги 2.1 - жадвалда келтирилган.

2.1 - жадвал

“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамият иштирокчилари

№	Ташкилот номи	Манзили
1.	ЁАЖ ҚК “Ўз-СЭМюнг Ко”	Андижон вилояти, Андижон шаҳар, Сой кўча 5 ^а уй
2.	Норин туман “Машина Трактор Парки” ОАЖ	Наманган вилояти, Норин тумани, Ҳақулобод шаҳар, Ўзбекистон кўчаси 60 уй

Манба: “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамият низоми

“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамияти дастлабки даврларда яъни 2012 йил 4-чорак ҳолатига эркаклар, аёллар ва болалар учун

уч турдаги (velosiped OC-TRA28001 GENT, velosiped OC-TRA28001 LEDY, velosiped OC-16BMX) велосипедларини ишлаб чиқарган бўлса, ҳозирги кунга келиб, бу уч турдаги велосипедлар қаторида яна икки марказдаги (velosiped OC-MTB2601-1SP ва velosiped OC-20MTB-1SP) велосипедлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйилди(2.2 - жадвал).

2.2 – жадвал

“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятида 2012 йил IV-чорагида ишлаб чиқарилган ва сотилган велосипедлар сони таҳлили(дона)

№	Маҳсулот турлари	Ишлаб чиқарилган	Жами сотилган	Қолдиқ
1.	Velosiped OC-TRA28001 GENT	90	86	4
2.	Velosiped OC-TRA28001 LEDY	100	95	5
3.	Velosiped OC-16BMX	55	51	4
Жами		245	232	13

Манба: “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамият маълумотлари

Жадвал маълумотларидан кўринадики, жамият режасида белгиланган жами ишлаб чиқарилган 245 дона велосипедни тўлиқ сотиш ўрнига 13 дона кам сотилган бўлиб, ҳақиқатда сотилган велосипедлар сони 232 донани ташкил этди. Velosiped OC-TRA28001 GENT маркали велосипеддан 4 та кам, 86 дона, Velosiped OC-TRA28001 LEDY маркали велосипеддан 100 донани ўрнига 95 та ва Velosiped OC-16BMX велосипеддан эса ҳақиқатда сотилган 51 донани ташкил этиб, режадан 4 та кам велосипед сотилган. Албатта ушбу ҳолат жамиятни янги ташкил этилгани ва ҳали мамлакатимиз бозорларида ўз ўрнига эга эмаслиги деб қараш мумкин. Аммо 2013 йил 1-чорагидаги ҳолатга

эътибор қаратиладиган бўлса, ушбу жамият фаолиятида ижобий натижаларга эришилганини кўриш мумкин(2.3-жадвал).

2.3 – жадвал

“Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамиятида 2013 йил I-чорагида ишлаб чиқарилган ва сотилган велосипедлар сони таҳлили(дона)

№	Маҳсулот турлари	Ишлаб чиқарилган	Жами сотилган	Қолдиқ
1.	Velosiped OC-TRA28001 GENT	400	394	6
2.	Velosiped OC-TRA28001 LEDY	400	389	11
3.	Velosiped OC-16BMX	450	437	13
4.	Velosiped OC-MTB2601-1SP	420	415	5
5.	Velosiped OC-20MTB-1SP	450	439	11
Жами		2120	2074	46

Манба: “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамият маълумотлари

2.3-жадвал маълумотларидан жамиятда мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш бўйича белгилаб берилган устувор вазифалардан бири бўлган ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар диверсификациясини амалда қўлланилаётганлигини кўриш мумкин. Ушбу жамиятда дастлабки даврга нисбатан жами маҳсулотни омборда сотилмай қолишига эътибор қаратилиши натижасида маҳсулот миқдори ва 2012 йил IV-чорагига нисбатан 3,1 фоизга камайган. Шунингдек, маҳсулот турларини кўпайиши ва ишлаб чиқариш ҳажмини оширилиши натижасида маҳсулот ҳажми 2012 йил IV-чорагига нисбатан 8,7 баробар ўсиб, 2120 донани ташкил этган.

“Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамиятнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва келгусидаги ривожланишини белгилаш учун жамият фаолиятини таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир(2.4-жадвал).

2.4-жадвал

“Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамиятнинг молиявий натижалар таҳлили (минг сўм ҳисобида)

№	Кўрсаткичлар	2012 йил IV-чораги	2013 йил I-чораги	Фарқи, % ҳисобида
1.	Маҳсулотларни сотишдан соф тушум	512232,44	748778,33	146,2
2.	Сотилган маҳсулотларнинг таннарихи	326483,45	494984,96	152,0
3.	Соф фойда	115365,8	157573,2	136,6

Манба: “Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамият маълумотлари

“Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамиятининг молиявий натижалар таҳлили шуни кўрсатадики, 2013 йил I-чорагида маҳсулотларни сотишдан соф тушум 2012 йил IV-чорига нисбатан 46,2 фоизга ўсиб 748 млн. 778 минг 330 сўмни ташкил этди. Сотилган маҳсулотлар таннарихи жорий даврда 394 млн. 984 минг 960 сўмни ташкил этиб, базис даврга нисбатан 52,0 фоизга ошганлигини кўриш мумкин. Аммо маҳсулот ҳажмига нисбатан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар таннарихи 0,6 фоизга камайганини алоҳида эътироф этиш мумкин. Жамиятнинг соф фойдаси 2013 йил I-чорига 2012 йил IV-чорига нисбатан 36,6 фоизга ўсиб, 157 млн. 573 минг 200 сўмни ташкил этган.

“Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамияти юаорида таъкидланганидек, 2012 йил апрелдаги баённомаси қарори билан тасдиқланган бўлиб, шу давр орасида корхонанинг асосий воситалари таҳлилини кўриб чиқиш мумкин.

**“Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамиятнинг асосий
воситалари таҳлили (минг сўм ҳисобида)**

№	Кўрсаткичлар	2012 йил IV-чораги	2013 йил I-чораги	Фарқи, % ҳисобида
1.	Асосий воситалар бошланғич қиймати	1131792	1186521	105,0
2.	Эскириш суммаси	45271	46213	102,0
3.	Қолдиқ қиймати	1086521	1140308	105,0

Манба: “Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамият маълумотлари

Таҳлил натижаларига кўра, “Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамиятидаги асосий воситаларнинг бошланғич қиймати 2013 йил I-чорагида ўтган 2012 йил IV-чорагига нисбатан 5,0 фоизга оширилиб, 1 млрд. 186 млн. 521 минг сўмни ташкил этди. Эскириш суммаси эса жорий даврда базис даврга нисбатан 2,0 фоизга ошиб, 46 млн. 213 минг сўмга тенг бўлди. Қолдиқ қиймат эса ўз навбатида 2013 йил I-чорагида ўтган 2012 йил IV-чорагига нисбатан 5,0 фоизга ўсиб, 1 млрд. 140 млн. 308 минг сўм бўлди.

Олиб борилган таҳлил натижалари ва илмий иқтисодий адабиётларда келтирилган назарияларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин. Ушбу янги ташкил этилган “Norin Mechanical Plant” маъсуляти чекланган жамияти келгусида аҳоли эҳтиёжини ва бозор талабини доимий ўрганиб бориши ҳамда кархона фаолиятини узлуксизлигини таъминлаши учун ўз вақтида янги техника ва технологиялар билан таъминланиб турилиши мақсадга мувофиқдир.

2.2. Ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар

Зеро, миллий иқтисодиётнинг барқарор ва самарали амалқилишини таъминлаш, уни жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тараққиёти

даражасига олиб чиқиш, турли сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар, жаҳон бозори конъюнктурасидаги тебранишлар, инқироз ҳолатларига нисбатан «чидамлилиги», мустақил ривожлана олиш имконият ва салоҳиятлари айнан иқтисодиёт турли даражалари ишлаб чиқариш жараёнларидаги туб ислохотлар ва уларнинг натижаларига боғлиқдир. Бироқ, шу билан бирга ишлаб чиқаришни модернизациялаш ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги ўзгаришларга чамбарчас боғлиқ. Яъни, барча соҳа ва жабҳалар ўртасида жадал ислоҳ этиш ва модернизациялаш жараёнларининг амалга оширилишида изчиллик ва мантиқий мувозанатни таъминлашга ҳаракатқилиш лозим.

Шу ўринда модернизациялаш жараёнининг жамият ҳар бир аъзосининг онглилиги ва мустақиллигини оширишдаги ўрнига алоҳида еътиборқаратиш лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки, иқтисодиёт ҳамда мамлакат ҳаётининг бошқа соҳаларини модернизациялаш энг аввало ушбу жараёнларда иштирок етувчи, уларни амалга оширувчи ва доимий равишда такомиллаштириб боровчи жамият аъзолари дунёқараши, тафаккурининг ўзгариши, уларнинг демократик ва туб ислохот жараёнларидаги фаоллиги ошишига бевосита боғлиқдир.

Самарадорликни аниқлашда капитал унумдорлиги деган кўрсаткичдан ҳам фойдаланилади ва у ишлаб чиқаришда қатнашган капиталнинг ҳар бир-бирлиги эвазига олинган маҳсулот, даромад ёки фойда билан аниқланди. Агар капитал унумдорлигини - КУ деб, ишлаб чиқаришда қатнашган капитал миқдорини - К, маҳсулотни - М, ялпи даромадни - ЯД, фойдани - Ф билан белгиласак, у ҳолдақуйидаги формулалар ҳосил бўлади.

$$[Y = M / K;]^1 \quad (1.1)$$

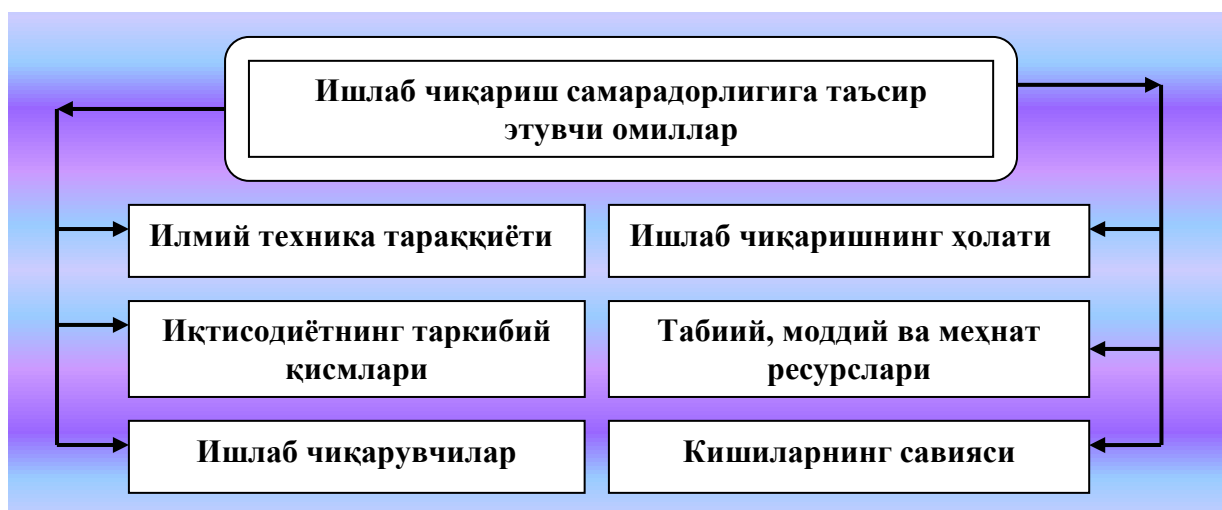
$$[KY = ЯД / K;]^2 \quad (1.2)$$

$$[KY = \Phi / K;]^3 \quad (1.3)$$

Самарадорликнинг аниқлаш, маҳсулотнинг меҳнат сиғими, материал сиғими, энергия сиғими деган кўрсаткичлар ҳам қўлланилиб, улар ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ҳар бир бирлигини яратиш учун кетган ёки

ишлаб чиқариш учун зарур бўлган меҳнат, энергия ва моддий ашёлар миқдорини ифодалайди.

Бу кўрсаткичларнинг ҳар бири ишлаб чиқаришдақатнашган турли омиллар самарадорлигини ифодалаб, бир – бири билан чамбарчас боғлиқ ва бир–бирини тўлдиради. Шунга кўра унга бир қанча омиллар таъсир кўрсатади(3.1-расм).

Манба: муаллиф ишланмаси

3.1-расм Ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

Бу санаб ўтилган омиллар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга таъсирқиладиган асосий ва бутун иқтисодиётнинг барча соҳалари учун умумий омиллардир. Булардан ташқари аниқ олинган хўжаликларда, тармоқларда ва ҳудудларда самарадорликни оширишнинг шу жойининг шароитлари хусусиятидан келиб чиқадиган қанчадан -қанча омиллари, борки, уларни топиб ишга солиш ва фойдаланиш самарадорликни кескин оширишнинг кенг имкониятлари бўлиб ҳисобланади. 3.2-расмда саноат корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар келтирилган:

Манба: Муаллиф ишланмаси

3.2-расм. Ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

3.2-расмда келтирилган омилларни изоҳлайдиган бўлсак, бозор муҳити омиллари корхоналар учун янги омиллар бўлиб, улар бозор муносабатлари асосида пайдо бўлган. Бозор муҳити омиллари республикамизда иқтисодий ислохотларни, чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичи ва келажак тараққиёт жараёнида асосий омилларқаторидан жой олган. Шу жиҳатдан ҳам ушбу омиллар гуруҳи моҳиятиниқуйидагича ифодалаш мумкин.

Бозор муҳити омиллари – бу саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳошиш ва истакларидан ташқарида объектив равишда мавжуд бўлган фаол кучлар бўлиб, маҳсулотларга нисбатан шаклланадиган бозордаги талаб ва тақлифлар ўз таъсирини ўтказди, шунингдек, корхонанинг молиявий натижалари шаклланиши жараёнига ўзининг ижобий ва салбий таъсирини ўтказди.

Ушбу омиллар гуруҳи таркибигақуйидагиларни киритиш мумкин:

- бозордаги рақобатчилар;
- Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида иштирок этувчи воситалар;
- Саноат корхоналарининг бозордаги мижозлари;
- ҳукумат томониданқабулқилинганқарорлар,қонунлар;
- аҳолининг даромадлари даражаси ва миллий анъаналари.

Маҳсулот ҳажмини муттасил ошириш ва шу асосда халқимизнинг турмуш фаровонлигини яхшилашда муҳим омил – меҳнат унумдорлигини бетўхтов оширишдир.

Меҳнат унумдорлиги - бу меҳнат харажатларининг самарадорлиги бўлиб, у вақт бирлигида ишчилар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот бирлиги, ишлаб чиқаришга кетган иш вақти миқдори ва маҳсулот миқдорида ифодаланади, яъни меҳнат унумдорлиги маълум вақтда ишчилар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот сонидир.

Меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари кўпқирралидир. Булар ишлаб чиқариш жараёнини автоматлаштириш ва механизациялаштириш, янги машиналарни жорийқилиш, ишлаётган дастгоҳларни замонавийлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқариш ва меҳнатни илмий тарзда ташкил етишни яхшилаш, иш вақтидаги йўқотишларни тугатиш, илғор ишлаб чиқариш тажрибаларидан фойдаланиш, меҳнатга ҳақ тўлаш ва моддий рағбатлантириш тизимини тўғри ташкилқилиш ва ҳоказолардир.

Меҳнат унумдорлигини ўстириш учун унга сарфланган жонли меҳнатнингқийматини камайтириш керак, яъни ишлаб чиқаришдақатнашаётган ишчилар сонини камайтириш, уларнинг иш вақтидан оқилона фойдаланиш керак бўлади, яъни уларга еҳтиёж камаяди. Бу ўз навбатида маҳсулот таннархининг камайтишига ва фойданинг еса ўсишига олиб келади. Шундайқилиб, меҳнат унумдорлигини ошириш манбалари хилма-хил бўлиб, улар миллионлаб ишчиларнинг фаол фаолияти билан бойиб боради. Уларни икки йўналиш бўйича гуруҳлаш мумкин.

Улардан бири – бу ишлаб чиқариш таркибини жадал ўзлаштириш, янги техника, технологияни жорий етиш, бошқаришни такомиллаштириш ва ихтисослаштиришни ривожлантириш ва бошқариш. Иккинчи йўналиш - бу бевосита меҳнат жамоалари, корхона меҳнаткашлари билан ва ҳар бир иш жойидаги кўринмайдиган имкониятларни қидиришидир.

Фан - техника тараққиёти ва ишлаб чиқаришнинг такомиллашуви меҳнат унумдорлиги ошишининг асосий шартларидир. Янги технологик

жараёнлар, материаллар ва автоматлаштириш воситаларининг жорий этилиши меҳнатни механизациялаш даражасининг ортишига олиб келади.

Меҳнат унумдорлигининг оширишнинг энг муҳим омилларидан бўлган ишлаб чиқаришнинг автоматлаштириш билан биргаликда, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва тизимини ўзгариши, тармоқ омиллари, ишловчиларнинг билим савияси, малакаси ва бошқалар ҳам катта таъсир кўрсатади.

Бу масала, ўз навбатида корхонанинг ички имкониятлари, резервларини қидириб топиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш билан амалга оширилади. Меҳнат унумдорлигини ошириш резервлари бу - техника технологияни такомиллаштириш, ишлаб чиқариш, меҳнат ва бошқарувни ташкил этишни яхшилаш ҳисобига меҳнат унумдорлигини оширишнинг барча омиллардан янада тўлароқ фойдаланиш имкониятидир:

Меҳнат унумдорлигини ошириш резервларининг бир неча таснифлари мавжуд бўлиб, улар иккита катта гуруҳларга бўлинади:

- жонли меҳнатдан (меҳнат ресурсларидан) фойдаланишни яхшилаш резервлари;
- асосий ва айланма фондлардан янада самаралироқ фойдаланиш резервлари.

Биринчи гуруҳга, меҳнатни, меҳнат шароитларини ташкил этиш, ишловчиларнинг ишқобилиятларини ошириш, кадрлар таркиби ва уларни жой-жойига қўйиш, шунингдек, ходимларнинг меҳнат натижаларидан юқори моддий ва маънавий манфаатдорликларини оширишни таъминлаш билан боғлиқ масалалар киритилади. Иккинчи гуруҳ асосий ишлаб чиқариш фондлари қувватидан тўлиқ фойдаланиш резервларини, шунингдек хом-ашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва айланма маблағлардан янада тежамли фойдаланишни ўзига олади.

II-боб бўйича якуний хулосалар

Олиб борилган таҳлил натижалари ва илмий иқтисодий адабиётларда келтирилган назарияларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин. Ушбу янги ташкил этилган “Norin Mechanical Plant” маъсулияти чекланган жамияти келгусида аҳоли эҳтиёжини ва бозор талабини доимий ўрганиб бориши ҳамда кархона фаолиятини узлуксизлигини таъминлаши учун ўз вақтида янги техника ва технологиялар билан таъминланиб турилиши мақсадга мувофиқдир.

Модернизациялаш жараёнининг жамият ҳар бир аъзосининг онглилиги ва мустақиллигини оширишдаги ўрнига алоҳида еътиборқаратиш лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки, иқтисодиёт ҳамда мамлакат ҳаётининг бошқа соҳаларини модернизациялаш энг аввало ушбу жараёнларда иштирок етувчи, уларни амалга оширувчи ва доимий равишда такомиллаштириб боровчи жамият аъзолари дунёқараши, тафаккурининг ўзгариши, уларнинг демократик ва туб ислоҳот жараёнларидаги фаоллиги ошишига бевосита боғлиқдир.

Фан - техника тараққиёти ва ишлаб чиқаришнинг такомиллашуви меҳнат унумдорлиги ошишининг асосий шартларидир. Янги технологик жараёнлар, материаллар ва автоматлаштириш воситаларининг жорий этилиши меҳнатни механизациялаш даражасининг ортишига олиб келади.

Меҳнат унумдорлигининг оширишнинг энг муҳим омилларидан бўлган ишлаб чиқаришнинг автоматлаштириш билан биргаликда, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва тизимини ўзгариши, тармоқ омиллари, ишловчиларнинг билим савияси, малакаси ва бошқалар ҳам катта таъсир кўрсатади.

Бу масала, ўз навбатида корхонанинг ички имкониятлари, резервларини қидириб топиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш билан амалга оширилади.

III-БОБ. КОРХОНАЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДАСТУРЛАРИНИ БЕЛГИЛАШ ВА МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ ОШИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

3.1 Корхоналарни ривожлантиришда ишлаб чиқариш дастурларини белгилаш муаммолари ҳамда уларни бартараф этиш йўллари

Корхоналарда ишлаб чиқариш дастурларини белгилаш муаммолари ҳамда уларни бартараф этиш иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Корхоналарида ишлаб чиқариш дастурларини белгилашда биринчи галда иқтисодий механизмни муаммоларини ҳал этиш муҳим аҳамият касб этади.

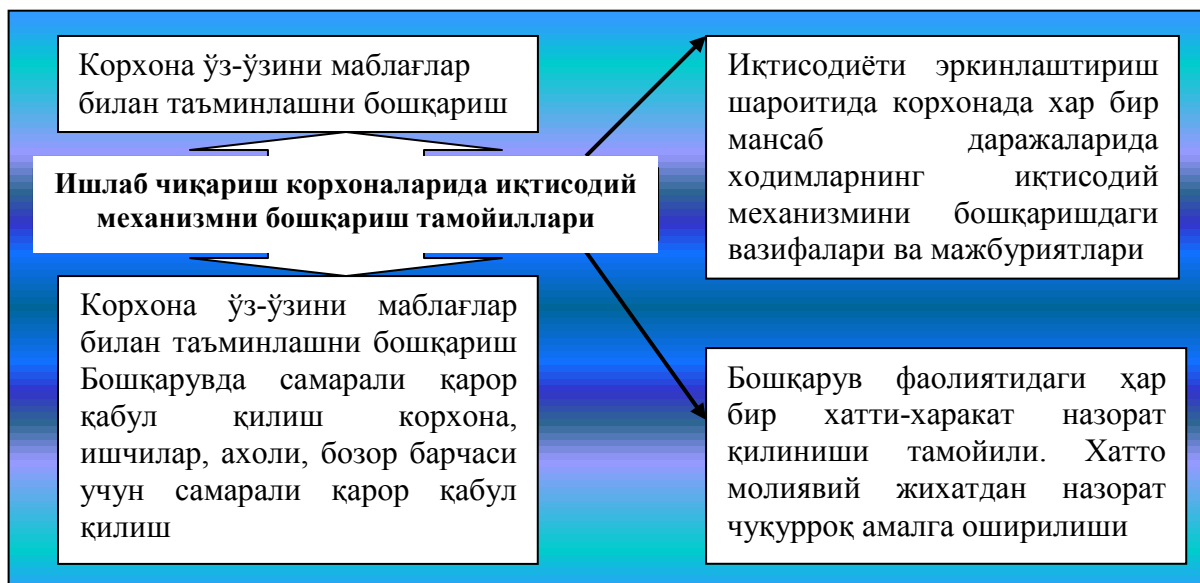
Ишлаб чиқариш корхоналарида иқтисодий механизмни бошқаришда қуйидаги тамойилларни киритамиз:

1. Корхона ўз-ўзини маблағлар билан таъминлашни бошқариш.
2. Иқтисодиёти эркинлаштириш шароитида корхонада ҳар бир мансаб даражаларида ходимларнинг иқтисодий механизмни бошқаришдаги вазифалари ва мажбуриятлари.
3. Бошқарувда самарали қарор қабул қилиш корхона, ишчилар, аҳоли, бозор барчаси учун самарали қарор қабул қилиш.
4. Бошқарув фаолиятидаги ҳар бир хатти-ҳаракат назорат қилиниши тамойили. Хатто молиявий жихатдан назорат чуқурроқ амалга оширилиши.
5. Ишлаб чиқариш дастуридаги аниқ кўрсаткичлари иқтисодий механизмига мос келиши.

Ишлаб чиқариш корхонаси маблағлари улар фаолиятини ўз-ўзини бошқариш тамойили асосида ташкил этишнинг иқтисодий асосидир. Шу сабабли корхона мустақиллиги кўп жихатдан мавжуд молиявий бошқарув тартибига болиқ бўлади.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида хўжалик ҳисобидаги корхоналар барқарор молиявий базасини

яратиш, моддий ва молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг иқтисодий воситаларини жорий қилишни талаб қилади, натижада молиявий бошқарув асосида мавжуд бўлган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш зарур бўлади.

3.1- расм. Иқтисодий механизми бошқариш тамойиллари

Бу ўзгаришлар корхона молиявий ресурслари миқдори, фойдаланиш тартиби ва йўналишларини белгилаб берувчи юқоридан кўрсатма бериш ва марказлашган кўрсаткичлар ўрнатишни бартараф қилади, юқори ташкилот корхона маблағини тартиб олиш ва қайта тақсимлаш йўли билан тасарруф қилиш имкониятлари чекланди ва корхоналар ўз молиявий ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқлари кенгайди.

Корхонадаги фойдани тақсимлашнинг мақбул нисбатлари ва шакллари масаласида ҳал қилувчи тавсиялар иқтисодчи олимлар томонидан берилиши керак.

Бизнингча, ҳуқуқий жихатдан ҳал этилиши лозим вазифа корхона иқтисодий механизми амал қилишини ҳуқуқий воситалар билан таъминлаш, хўжалик тизимининг турли бўғинларининг молиявий бошқариш бўйича ваколатларини белгилаш ва уларнинг бу соҳадаги ҳуқуқдарини таъминлашдан иборатдир.

Бизнинг фикримизча корхоналар фаолиятининг иқтисодий механизмлари назорат қилиш керак. Улардан бири молиявий жихатдан назоратни чуқурроқ амалга ошириш лозимдир.

Молиявий жихатдан назоратни ўтказиш учун ҳар бир хўжалик бўлим ва бўлим ва бўлинмаларнинг стандарт шаклига оид фаолиятнинг асосий иқтисодий кўрсаткичлари бўйича молиявий ҳисоботлар тўпланади ва олинади. Бунда асосий эътибор фойда даражасига, ишлаб чиқаришнинг харажатлари ва уларнинг соф сотилган маҳсулотга нисбати, сармоя киритишнинг самарадорлиги, хусусий воситалар билан таъминланганлиги, молиявий ҳолати ва бошқа кўрсаткичларга қаратилади.

Корхонанинг энг муҳим масалаларини назорат ифодаласа ва уларнинг бир маромда боришини таъминласа, назорат устивор тавсифга эга бўлади. Агар олий раҳбарият маълум бир кўринишдаги фаолиятни устивор деб ҳисобланса, у ҳолда албатта самарли назорат ўтказилиши керак.

Ишлаб чиқариш корхоналарида назорат қилишда корхонадаги муаммоларни аниқлашдан иборат эмас, корхона олдида турган масалаларни ечиш ва корхонанинг стратегик мақсадларига эришишда бевосита бўлиб ҳисобланади. Бу эса корхонадаги бошқарувни самарали йўлга қўйилганлиги ва иқтисодий механизмларини ривожлантиришга қаратилганлиги ва корхона ривожини кўришимиз мумкин.

Албатта юқоридаги тамойиллар ишлаб чиқариш корхоналари иқтисодий механизмини бошқариш самарали ташкил қилинган.

Ўйлайманки бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш корхоналари ушбу тамойилларга асосланиб бошқарувчи амалга оширса мақсадга мувофиқ бўлади, чунки корхонанинг иқтисодий механизмини бошқариш бу корхона истиқболи ва давлатимиз ривожидир.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов ҳар бир нутқларида ишлаб чиқариш корхоналарини кўпайтириш ва уларни ривожлантириш ва давлатимизнинг иқтисодиётининг тараққиётига катта ҳисса қўшишини айтиб ўтадилар.

3.2 Ишлаб чиқаришни ривожлантириш дастурларини белгилаш ва бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари

Жоҳон молиявий-иқтисодий инқироз шароитида мамлакатимизда ишлаб чиқариш корхоналарининг тутган ўрни ва ролини ошириш учун улардаги ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга алоҳида аҳамият берилиши лозим. Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишларни жадаллаштириш ва улардаги фаолият самарадорлигини ошириш иқтисодиёт ривожининг турли даврларида муҳим йўналишлардан бири бўлиб келган. Биз томонимиздан ўтказилган тадқиқотлар натижасида Ишлаб чиқариш дастурларини белгилаш ва бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш юзасидан илмий асосланган йўналишларни ишлаб чиқиш лозим.

Улар ичида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Ишлаб чиқариш асбоб ускиналарини зомонавий турларига алмаштириш, ижтимоий, ташкилий тадбирларни амалга ошириш. Меҳнат унумдорлигини ошириш орқали маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш ганнархини пасайтиришга ҳамда корхона одадиган фойдани оширишга эришамиз. Бу тадбирлар корхона самарасини оширишга олиб келувчи асосий тадбирлардандир.

2. Корхонада меҳнат қилаётган ходимлар малакасини оширишга катта эътибор бериш ва уларнинг самарали меҳнатини йўлга қўйиш.

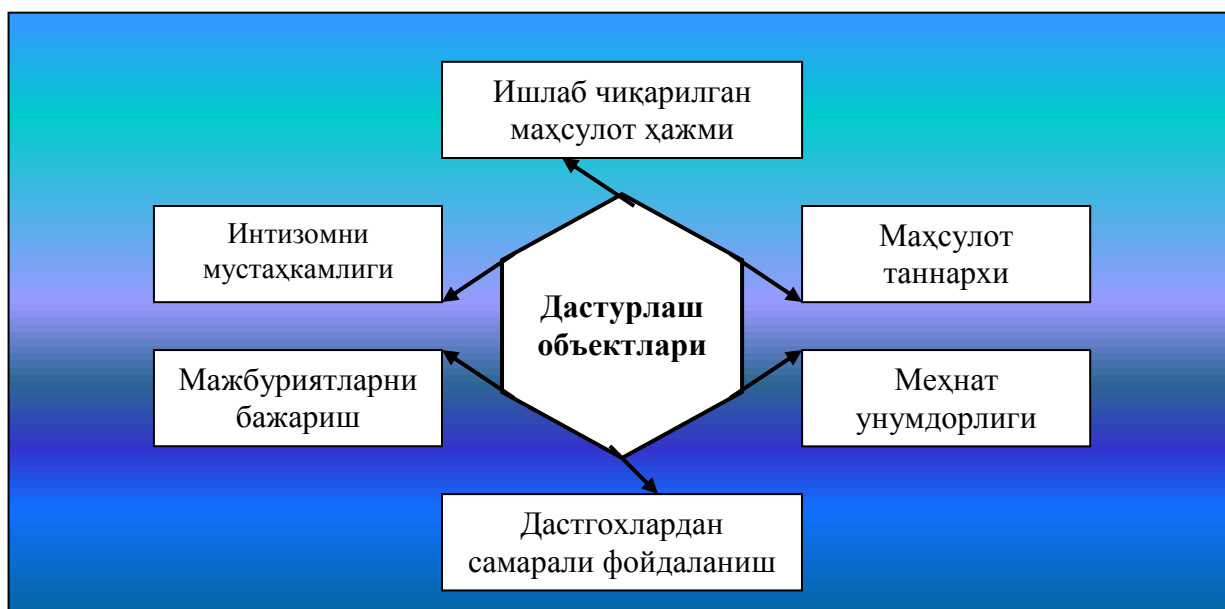
3. Амалга ошириладиган ишларни самарали тарзда дастур ва режаларни амалга оширилишини таъминлаш. Ишлаб чиқариш ишлаб чиқариш корхонасида ишларни режалаштириш ва ташкил этишда раҳбарлар ўз ташкилотлари қандай ишларни амалга оширишини, қандай мақсад сари боришини белгилайдилар. Агар бу вазифалар муваффақиятли тарзда ҳал қилинган бўлса, раҳбарлар ўз қўл остидагиларнинг фаолиятларини мувофиқлаштирадилар ва амалга оширадилар, Раҳбар ўз қўл остидагиларнинг меҳнати ва ҳаракатидан фойдаланиб, қўйилган мақсад сари

интилиши лозим. Бу ишда улар рағбатлантиришдан фойдаланадилар.

4. Ишлаб чиқариш дастурлаш тизимини такомиллаштириш ҳамда Корхонада меҳнатни рағбатлантириш.

Корхона ва ташкилотларда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг муҳим шартларидан бири ҳақиқий дастурлаш тизимини яратишдир. Ҳар қандай ташкилотда ишларни ташкил этилиши, ишлаб чиқаришни дастурлашни амалга оширилиши Корхонадаги меҳнат миқдори ва сифати учун муҳим омил бўлади.

Корхоналарда ишлаб чиқариш дастури бўйича дастурлаш программаларини шакллари ва усуллари яратилмоқда. Кўпроқ эътибор жамоа меҳнاتини рағбатлантиришга қаратилмоғи лозим. Бунда корхонадаги иқтисодчилар ва тадбиркорлар рағбатлантириш объектини тўғри таилашга эътибор беришлари керак. Ҳозирги вақтда рағбатлантириш объекти кўпроқ сифат кўрсаткичларига қаратилмоқда. Дастурлаш объекти деб ишлаб чиқаришни белгилаш учун асос бўладиган кўрсаткичларга айтилади(3.2-расм).

Манба: Муаллиф ишланмаси

3.2-расм. Дастурлаш объекти кўрсаткичлари

Бозор иқтисодиёти шароитида рағбатлантириш объекти сифатида ишлаб чиқариш самарадорлигининг миқдор ва сифат кўрсаткичларига қаратилмоқда. Объект фаолиятининг миқлорий натижалари ва самарадорликнинг сифат кўрсаткичлари муҳим кўрсаткичлар сифатида қабул қилиниши мақсадга мувофиқдир.

Ишлаб чиқаришни рағбатлантириш тизими ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга йўналтирилади. Режавий дастурлар ҳам бошқарувнинг бошқа функциялари қатори ташкилий мақсадига тезроқ ва самаралироқ тарзда етишиш учун амалга оширилади. Шундай экан дастурлаш тизимида мукамал тамойилларига амал қилиниши.

Дастурлаш тизимини ташкил этишдаги асосий тамойилларга қўйидагиларни киритиш мумкин:

Дастурлаш тизими ташкилотнинг умумий мақсалига йўналтирилиши керак. Шундай дастурлаш тизимини яратиш керакли, уни амалга оширишдаги ҳар бир ҳаракат қабул қилинган стратегик мақсад сари бориши лозим.

Корхонада қабул қилинадиган қарорларнинг ҳаммаси объектив равишда қабул қилиниши лозим. Натижада корхонадаги иқтисодий кўрсаткичлар яхшиланади ишлаб чиқариш самараси таъминланади.

Ишлаб чиқариш дастурида келтириб ўтилган иқтисодий кўрсаткич турлари бўйича энг илғор амалиётда қўлланилган усуллардан кенг қўламда фойдаланиш. Шундагина ишлаб чиқариш дастури олдида қўйилган вазифа бажарилади.

Дастурлаш тизимида самарадорлик асосий вазифа ҳисобланади, яъни мақсад - Корхонаани юксалтириш йулида ҳаракатни таъминлайди. Шу сабабли, самарадорликни оширишга олиб борган ҳар қандай ҳаракат рағбатлантирилади.

Дастурлаш тизими ва уни амалга ошириш объекти доимо белгиланган меъёр чегарасида бўлиши лозим. Меъёрдан паст натижага дастурлаш ишлаб чиқаришни самарадорлигини пасайишига олиб келади.

Бошқарув фаолиятида амалга оширилаётган ҳар бир қарор асосланган бўлиши керак. Айниқса, дастурлаш бўйича қарор ҳар томонлама асосланган бўлиши лозим.

Корхонада ишлаб чиқариш дастурини белгилашни такомиллаштириш орқали ишлаб чиқариш корхоналари жуда катта ривожланиш имкониятларига эга бўлишлари мумкин. Ҳозирги вақтда ушбу йўналишга етарли даражада эътибор берилмаяпти.

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда дастурлаш тизимига катта эътибор берилади. Дастурлаш орқали ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат унумдорлигини оширишга эришилади. Ҳозирги иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви шароитида иқтисодий ресурслар тақчиллиги юз бераётганлиги сабабли маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши асосан меҳнат унумдорлиги ҳисобига амалга ошириш лозим. Меҳнат унумдорлигини ошириш комплекс тадбир бўлиб, уни амалга оширишда қатор илмий асосланган тадбирларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Улар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Сифат жиҳатидан янги бўлган меҳнат қуролларини яратиш;
2. Ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш;
3. Ишлаб чиқаришни ташкил этишни такомиллаштириш.
4. Дастгоҳларни янгилаш суръатларини ошириш.
5. Кўп меҳнат талаб қиладиган ишларни механизациялаш ва автоматлаштириш.
6. Асосий фондлардан фойдаланишни яхшилаш.

Ишлаб чиқариш корхоналарининг иқтисодиёт ривожигаги ўрни ва ролини ошириш йўллари. Иқтисодиётда амалга ошаётган кескин рақобат кураши, истеъмолчилар танловларнинг ўзгариб туриши, истеъмолчилар даромадларидаги ўзгаришлар, иқтисодий ресурсларнинг тақчиллиги ва улардан фойдаланишдаги мураккабликлар ишлаб чиқариш корхоналари олдида муҳим талаблар қўймоқда. Ишлаб чиқариш корхоналари нафақат

фаолият юритишлари лозим, балки ўз фаолиятларини ҳамма вақт такомиллаштириб боришлари талаб этилади.

Бундай шароитда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш кун тартибидаги муҳим вазифалар қаторидан ўрин олмоқда. Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишлаб чиқариш самарадорлиги кўплаб омилларга боғлиқ бўлиб, уларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва жорий қилиш бўйича тадбирларни тузиш мақсадга мувофиқдир.

Биз томонимиздан амалга оширилган тадқиқотлар Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги ва уни ошириш бўйича чора-тадбирларни тузиш кераклигини кўрсатмоқда. Ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида бошқарув функцияларини такомиллаштиришни, мавжудларини кўллашни ҳозирги замон талабларига, мослаштиришни таклиф этамиз.

Бизга маълумки, бошқарув функциялари режалаштириш, дастурлаш, ташкил этиш, назорат қилиш ва таҳлил қилиш ҳамда рағбатлантиришдан иборат:

Ушбу функциялар ичида режалаштириш функцияси муҳим аҳамиятга эга, чунки бошқарувнинг функциялари режалаштиришда қабул қилинган режаларни бажарилишини амалга оширади, таҳлил қилади, назорат қилади, яхши ёки ёмон фаолият кўрсатган ходимлар ва бўлимларни рағбатлантиради.

Акциядорлик жамиятидаги дастурлаш тизимига катта эътибор бериш лозим. Тузиладиган дастурлар ҳар томонлама асосланган бўлишига эришиш, режа топшириқларнинг бажариладиган бўлиши ҳамда режада кўзда тутилган вазифаларни бажариш учун корхонада барча ресурслар етарли миқдорда бўлишини таъминлаш лозим.

Корхонада тузиладиган дастурлар корхона иқтисодчиларининг қабул қилган қарорларидир. Қарорлар самараси уларнинг бажарилиши билан белгиланади. Демак, қабул қилинган дастурлар самарали тарзда ўз ифодасини топиш керак.

3.3. Ишлаб чиқариш корхоналарини ривожлантиришда маҳсулот сифатини оширишни такомиллаштириш

Маҳсулот сифати маҳсулотларнинг тайёрланиши ва улардан кейинги ҳолатларда фойдаланиш даражасини ифодалайди. Маҳсулотларнинг сифатини ошириш орқали уларнинг самарадорлигини орттиришга эришамиз. Шу билан биргаликда, маҳсулотлар сифатини орттириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга эришамиз.

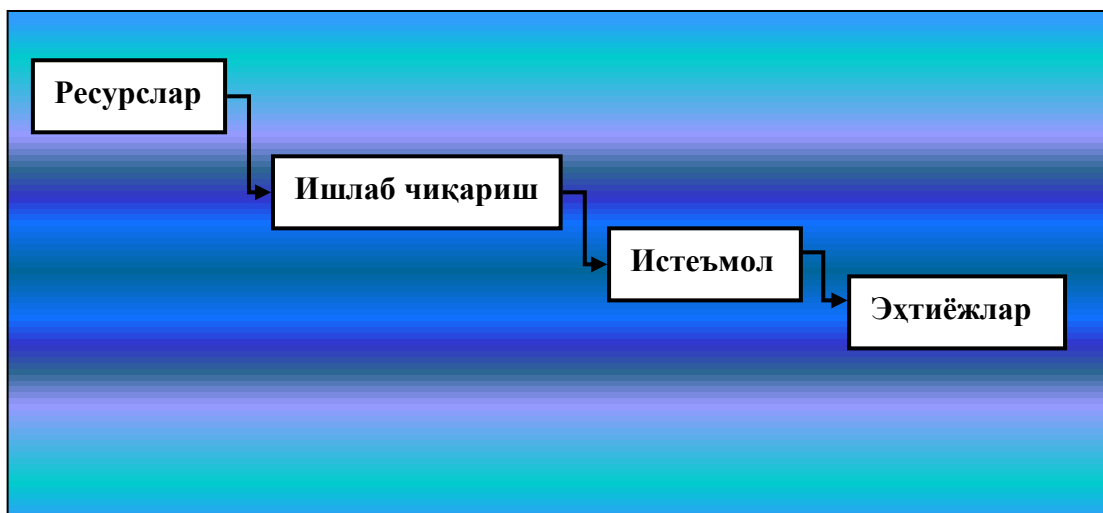
Ишлаб чиқаришда ўтказиладиган турли тадбирлар натижасида олинadиган иқтисодий самарадорлик иқтисодий фаолият натижалари ва харажатлар ўртасидаги фарқ билан аниқланади. Корхона ва ташкилотлар тадбирларни ўтказилиши натижасида турли харажатларни амалга оширадilar ва ишлаб чиқариш фаолияти натижасида турли натижаларга эришилиши мумкин. Бунда харажатларни X билан ва натижаларни H ҳарфи билан белгиланса, қуйидаги тизим кўринишида бўлади:

Иқтисодий самарадорлик эса қуйидагича аниқланади:

$$\mathcal{E}_c = X - H$$

Ушбу тизимни янада кенгайтирилса, яъни харажатлар орқали ишлаб чиқаришни йўлга қўйиб маҳсулотлар ёки хизматларни тайёрлаб истеъмолга чиқарилишини ҳисобга олинса, тизим қуйидаги кўринишга эга бўлади (3.3-расм):

3.3-расм. Иқтисодий самарадорлик тизими.

Манба: Муаллиф ишланмаси

Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқаришда сифатни ошириш ҳам катта иқтисодий самарадорликка эришишнинг асоси ҳисобланади. Маҳсулотлар сифатини оширишдаги олинishi мумкин бўлган иқтисодий самарадорликни аниқлашда математик усуллардан фойдаланилади.

Ишлаб чиқариш корхоналари томонидан маҳсулотларнинг сифатини ошириш йўлида маълум харажатларни амалга оширилади. Бу харажатларни сифат йўлидаги харажатлар деб атаимиз. Харажатларнинг ортиши билан биргаликда маҳсулотларнинг нархлари ҳам ортиб боради. Бу эса харидорлар учун қўшимча харажатлар ҳисобланади. Шу сабабли, маҳсулотлар ёки хизматларнинг нархларининг ортиши, шу маҳсулотнинг истеъмолчи учун самарасининг ортишини талаб қилади. Маҳсулотларнинг истеъмол қиймати ортиб борса, харидорлар бу маҳсулотлар учун қўшимча маблағ сарфлашлари мумкин. Акс холда, истеъмолчилар бу маҳсулотларга қўшимча маблағ сарфламайдилар. Натижада, корхона ишлаб чиқарган маҳсулотлар сотилмасдан туриб қолади.

Маҳсулотларнинг сифатини ошириш бўйича тадбирлар тузилганда менежерлар томонидан шу маҳсулотларнинг истеъмол қиймати аниқланиши ва ортиш даражаси тўғри белгиланиши лозим. Шундагина корхонанинг

маҳсулотлари тезда ва ўрнатилган нархлар бўйича сотилиши мумкин. ва корхона иқтисодий самарадорликка эришиши мумкин.

Ҳар қандай корхона бозор иқтисодиёти шароитида ўз фаолиятини амалга оширар экан бу талабга қатъий риоя қилиши керак. Акс ҳолда, корхонанинг ишлаб чиқариш хўжалик фаолияти нтижалари салбий томон юз буриши мумкин.

Ишлаб чиқариш корхонаси ўзи томонидан сифати яхшиланган ва истеъмол қиймати оширилган маҳсулотларга нарх белгилашда ўзининг шу маҳсулот сифатини оширишга қилган харажатларини қоплашдан ташқари яна қўшимча иқтисодий самара олишга ҳам ҳаракат қилади. Бу қўшимча олинган иқтисодий самара корхонада ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришга ва кенгайтиришга сарфланиши мумкин. Бундай қўшимча иқтисодий самарадорликка эришиш учун ишлаб чиқарувчи маҳсулотларнинг истеъмол қийматини ошириши, шу маҳсулотни эксплуатация қилиш даврида харажатларнинг пасайиши ва тайёрланишида нуқсонларнинг йўқолишига эришиши лозим.

Ишлаб чиқариш корхонаси ўзи ишлаб чиқарадиган маҳсулотлар учун кўпроқ фойда олиш учун ҳаракат қилса, у истеъмолчиларнинг қизиқишларини ҳам ҳисобга олиши керак, яъни истеъмол нархларини пасайтириши лозим. Бу ҳолда ишлаб чиқарувчи томонидан яратилган маҳсулотлар ва хизматлар бозорда тез сотилиши мумкин. Бундай ҳолда ҳам ишлаб чиқарувчилар, ҳам истеъмолчилар катта фойда олишлари мумкин. Олинган фойдани ишлаб чиқарувчилар ишлаб чиқаришда фан-техника тараққиёти йўлида ҳамда ишлаб чиқаришни кенгайтириш йўлида сарфлашлари мумкин.

Сўнгги пайтларда жаҳон мамлакатларида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва яратиладиган хизматларнинг сифатига бериладиган эътибор ортиб кетди. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида, айниқса Америка Қўшма Штатларида, Японияда, Жанубий Корея ва Хитой мамлакатларида бу йўналишда ишлар жуда жонлантириб юборилган. Улар маҳсулотларнинг

сифатини ошириш, истеъмол қийматини оширишда олинадиган иқтисодий самарадорликни авваламбор, ишлаб чиқаришни модернизация қилишга ва фан-техника тараққиёти натижаларини тезроқ жорий қилишга сарфламоқдалар. Натижада, бу мамлакатлар томонидан амалга ошириладиган экспорт амаллари ортиб бормоқда. Бунинг оқибатида бу корхоналар ўзларининг ҳозирги мураккаб вазиятдаги ҳолатларини мустаҳкамлаб олишга муваффақ бўлмоқдалар.

Вилоятимиздаги корхона ва ташкилотлар ҳам бу йўналишда ишларни ташкл этишлари ва амалга оширишлари талаб этилади. Айниқса, ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида, бутун жаҳонда экспорт ҳажмининг сезиларли равишда пасайиши шароитида корхоналаримиз ўзлари ишлаб чиқараётган тайёр маҳсулотларни кўпроқ экспорт қилишга ҳаракат қилишлари зарур. Жаҳон бозорида хом ашё нархи пасайиб бориши хом ашё экспортерининг самарасиз эканлигини яна бир бор тасдиқламоқда. Шу сабабли, вилоятимиздаги корхоналар ва кичик бизнес субъектлари ўзларининг маҳсулотлари сифатини оширишга ва истеъмол хусусиятларини яхшилашга ташқи кўринишига, дизайнига ва чидамли бўлиб, кам таъмирлашга муносиб бўлишига эришилари лозим. Шундагина, вилоятимиз иқтисодиёти янада ривожланади, мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги вилоятнинг улуши ортади ва аҳолининг турмуш даражаси янада яхшиланади.

Кўпроқ ҳажмда маҳсулот экспорт қилиш учун ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлилик даражаси ҳам юқори бўлиши керак. Рақобатбардошлилик тушунчаси ҳам маҳсулот сифати кўрсаткичи билан чамбарчас алоқададир. Маҳсулотлар қанчалик сифатли бўлса, уларнинг рақобатбардошлилиги ҳам ортиб боради.

Корхона ва ташкилотларни, кичик бизнес субъектларининг бозор иқтисодиёти шароитида яшаб қолишлари ва ўзларининг ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятларини иқтисодий жиҳатдан самарали бўлишига эришиш учун маҳсулотларини рақобатбардошлилик даражасини орттиришга эришишлари зарур.

Товарнинг ёки маҳсулотнинг рақобатбардошлилиги – унинг бозорнинг ушбу маҳсулотга белгиладиган талабларига жавоб берувчи қобилиятидир. Маҳсулотнинг рақобатбардошлилиги билан товарнинг рақобатбардошлилиги тушунчалари ўртасида фарқ бор. Маҳсулотларнинг рақобатбардошлилиги шу маҳсулотгагига қўйиладиган талабларга жавоб бериш қобилиятидир. Бунда шу маҳсулот билан боғлиқ бўлмаган хусусиятлар ҳисобга олинмайди. Маҳсулот билан боғлиқ бўлмаган омиллар ҳисобга олинмайди.

Хулоса қилиб айтганда, корхона ва ташкилотлар маҳсулотларни ишлаб чиқаришларида юқоридаги ҳолатларни ҳисобга олишлари талаб этилади. Шу билан биргаликда улар ўзларидаги фаолиятда сифатни бошқаришни асосий фаолият тури даражасига кўтаришлари лозим. Сифат бошқарувини такомиллаштириш орқалигина бозор муносабатларида рақобат курашида муваффақиятга эришиш мумкин.

III-боб бўйича якуний хулосалар

Хулоса қилиб айтганда, вилоятимиздаги корхона ва ташкилотлар ҳам бу йўналишда ишларни ташкл этишлари ва амалга оширишлари талаб этилади. Айниқса, ҳозирги ҳали ҳануз жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози давом этаётган шароитда, бутун жаҳонда экспорт ҳажмининг сезиларли равишда пасайиши шароитида корхоналаримиз ўзлари ишлаб чиқараётган тайёр маҳсулотларни кўпроқ экспорт қилишга ҳаракат қилишлари зарур. Жаҳон бозорида хом ашё нархи пасайиб бориши хом ашё экспортернинг самарасиз эканлигини яна бир бор тасдиқламоқда. Шу сабабли, вилоятимиздаги корхоналар ва кичик бизнес субъектлари ўзларининг маҳсулотлари сифатини оширишга ва истеъмол хусусиятларини яхшилашга ташқи кўринишига, дизайнига ва чидамли бўлиб, кам таъмирлашга муносиб бўлишига эришилари лозим. Шундагина, вилоятимиз иқтисодиёти янада ривожланади, мамлакат ялпи ички маҳсулотигади вилоятнинг улуши ортади ва аҳолининг турмуш даражаси янада яхшиланади.

ХУЛОСА.

Ўзбекистон ўзи танлаган мустақил тараққиёт йўлидан бориб, бозор муносабатлари тизимини шакиллантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ислохотларни янада чуқурлаштириш, турли соҳа ва тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш вазифаларини амалга ошириб келмоқда. Бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг ҳозирги кундаги устувор йўналишларидан бири иқтисодиёт тармоқлари таркибида модернизациялаштиришни амалга ошириш ҳисобланади.

Мамлакат иқтисодиётини ва ишлаб чиқаришни модернизацияқилиш шароитида ишлаб чиқариш корхоналари ривожига ва унинг мамлакат иқтисодиёти ривожига таъсир кўрсатиши бўйича қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Ушбу тадбирлар натижасида иқтисодиёт ривожига Ишлаб чиқариш корхоналарининг ўрни ва роли ошиб бормоқда. Шу билан биргаликда ушбу соҳада ечилмаган масалалар, амалга оширилиши лозим бўлган тадбирлар мавжуд.

Ишлаб чиқаришни модернизациялаш – бу ишлаб чиқаришни замонавий технологиялар билан жиҳозлаш, уни маънавий жиҳатдан янгилаш, таркибий жиҳатдан техник ва технологик қайта тузиш каби чора-тадбирларни ўз ичига олувчи жараён. Ишлаб чиқаришни модернизациялашнинг асосий йўналиш ва воситалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- корхоналардан эскирган асбоб-ускуналарни чиқариш;
- ишлаб чиқаришни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш;
- маҳаллий ресурслар асосида ишлаб чиқаришга инновацион технологияларни жорий этиш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ассортиментини кенгайтириш;
- ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш ва ресурсларни тежаш;
- сифатни бошқариш ва сертификатлаш тизимини жорий этиш;

-чиқитсиз ва экологик тоза технологияларни жорий этиш ва бошқалар⁴.

Моддий ресурслардан самарали тарзда фойдаланиш йўналишларидан бири бўлган янги техника ва технологияни жорий қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Янги яратилаётган дастгоҳлар, асбоб-ускуналар камрок электроэнергия, ёнилғи сарфи орқали ҳаракатга келади ва ҳом ашёдан тўла фойдаланишга имкон бериши лозим. Бир бирлик маҳсулотга тўғри келадиган моддий ресурслар сарфи камайишига эришишга имкон берадиган дастгоҳлар асбоб ускуналар яратилиши лозим. Барча тармоқ корхоналарда бўлгани каби моддий ресурсларни ташиш ва сақлашда ҳам бари бир йўқотишлар мавжуддир. Шу сабабли моддий ресурсларни сақлашда ишларни ташкил этиш даражасини орттириш лозим. Ҳом ашё ва ёрдамчи материалларни сақлашда маълум шароитларга амал қилмаслик натижасида уларнинг сифати бузилиши, паст навларга ўтиши ва уларни ишлаб чиқаришга тайёрлаш қўшимча харажатлар талаб қилиши мумкин. Шу сабабли уларни сақлаш ва ташиш технологиясига амал қилиш лозим.

Ҳозирги иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви шароитида иқтисодий ресурслар тақчиллиги юз бераётганлиги сабабли маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши асосан меҳнат унумдорлиги ҳисобига амалга ошириш лозим. Меҳнат унумдорлигини ошириш комплекс тадбир бўлиб, уни амалга оширишда қатор илмий асосланган тадбирларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Улар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

5. Сифат жиҳатидан янги бўлган меҳнат қуролларини яратиш;
6. Ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш;
7. Ишлаб чиқаришни ташкил этишни такомиллаштириш.
8. Дастгоҳларни янгилаш суръатларини ошириш.

5. Кўп меҳнат талаб қиладиган ишларни механизациялаш ва автоматлаштириш.

⁴ И.Каримов. “Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада оширишдир” – Т.: Ўзбекистон, 2010. ўқув қўлланма.

6. Асосий фондлардан фойлаланишни яхшилаш.

Биз томонимиздан амалга оширилган тадқиқотлар Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги ва уни ошириш бўйича чора-талбирларни тузиш кераклигини кўрсатмоқда. Ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида бошқарув функцияларини такомилдаштиришни, мавжудларини қўллашни ҳозирги замон талабларига, мослаштиришни таклиф этамиз.

Бизга маълумки, бошқарув функциялари режалаштириш, дастурлаш, ташкил этиш, назорат килиш ва таҳлил килиш ҳамда рағбатлантиришдан иборат: Ушбу функциялар ичида режалаштириш функцияси муҳим аҳамиятга эга, чунки бошқарувнинг функциялари режалаштиришда қабул қилинган режаларни бажарилишини амалга оширади, таҳлил қилади, назорат қилади, яхши ёки ёмон фаолият кўрсатган ходимлар ва бўлимларни рағбатлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2009.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари” тўғрисидаги Қонуни. 1998 йил 30 апрель.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Эркин ийғисодиёт шартларини ташкил этиш тўғрисида. 1996 йил.
4. «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сон Фармони.
5. «2009 — 2014 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича энг муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари Дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 12 мартдаги ПК-1072-сон қарори
6. Ташқи иқтисодий ва савдо алоқалари, хорижий инвестицияларни жалб этиш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси президентининг фармони 07/21/2005
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисининг Қарори. «2008 йилда Республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисида». 2009 йил 13 февраль.
8. “Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ҳуқуқий ҳимоя қилишни кучайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 02.05.2003 й. 205-сонли Қарори.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// “Халқ сўзи”, 2013 йил 20 январь.
2. 2012-йил Ватанимиз тараққиётини янги бошқичга кўтарадиган йил бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2011-йилнинг асосий якунлари ва 2012-йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 19 январь 2012 йил. WWW.LEX.UZ
3. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. - Президент Ислон Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // “Халқ сўзи”, 2011 йил 22 январь.
4. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Президент Ислон Каримовнинг 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
5. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. – Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва

Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

6. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фукаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.
7. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
8. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. Президент Ислом Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.
9. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислоҳот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2008 йил 9 февраль.
10. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш –бизнинг бош мақсадимиздир. Президент И.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент: “O’qituvchi”НМИУ 2013. – 128 б.

III. Соҳага оид меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори.Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ҳуқуқий ҳимоя қилишни кучайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. //Солиқлар ва божхона хабарлари, 2003 йил 16 май.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида. 2008 йил 28 ноябрь, ПФ-4058-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2005 йил 11 апрель.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. Иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларига сотиш тартибни тасдиқлаш тўғрисида. 2008 йил 19 ноябрь, Ф-4010-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2008 йил 18 ноябрь, ПФ-4053-сон.

IV. Асосий адабиётлар

1. А.Ш.Бекмуродов, Ё.К.Қориева, И.У.Неъматов, Д.Ҳ.Набиев, Н.Каттаев Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. Иқтисодиёт 2010.
2. Ж.Ж.Жалолов ва бошқалар. ТИФ асослари. Ўқув қўлланма. Иқтисодиёт 2010.
3. Ивасенко А.Г. Свободные экономические зоны: учебное пособие / А.Г. Ивасенко, Я.И. Никонова. – М.: КНОРУС, 2010. – 272 с.
4. Николаев М.А. Инвестиционная деятельность: учеб. пособие / М.А. Николаев. - Финансы и статистика; ИНФРА-М.- 336 с.: ил.

5. Маховикова Г.А., Павлова Е.Е. Внешнеэкономическая деятельность. Учебное пособие. – М.: Эксмо, 2009. – 320 стр.
6. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов, С. В. Карпова и др. Внешнеэкономическая деятельность. Учебник. - М.: Академия, 2009. -304 стр.
7. Воронкова О. Н., Пузакова Е. П. Внешнеэкономическая деятельность: организация и управление. Учебное пособие. - М.: Экономистъ, 2009. - 495 стр.
8. Шоалимов А «Саноат корхоналари хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш» Т:Ўзбекистон-1992
9. Ковалев А.И., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. Издание 2-е, переработанное и дополненное. - М.: ЗАО “Центр экономики и маркетинга”, 2000 г. – 412 с.
- 10.Ковалёва А. М., Лапуста М. Г. Скнайн Л. Г. Финансы фирмы: Учебник. – М.: ИНФРА – М, 2000. – 416 с.
- 11.Мамарасулов У.М. Иқтисодиёт ва бозор муносабатлари. - Т.: «Наврўз», 1996. – 448 б.
- 12.Муракаев М. Ишчи кучидан фойдаланиш резервлари. – Т.: Ўзбекистон, 1982. – 40 б.

VI. Қўшимча адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2011. – 375 бет.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» ҳамда «Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» номли маърузаларини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2010. – 331 бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тузувчилар: Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмурадов, У.В.Ғофуров, Б.К.Тухлиев. –Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 120 б.
4. Бекмурадов А. ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 5-қисм. Ташқи иқтисодий сиёсат: савдо ва инвестициялар оқимлари – Т.: ТДИУ, 2005.

VI. Даврий нашр, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

1. Халқ сўзи. Газета. 2005-2012 йй. сонлари
2. Иностранные инвестиции.Журнал. 2005-2012 йй. сонлари
3. Экономическое обозрение. Журнал. 2005-2012 йй. Сонлари
4. Узбекистан в цифрах 2010. Статистический сборник. – Т.: Статистика, 2011.
5. Ўз.Р. Давлат статистика маълумотлари. 2007-2012 йй.

VII. Интернет сайтлари

1. www.gov.uz
2. www.tseu.uz
3. www.review.uz
4. www.mikrokreditbank.uz
5. www.cer.uz
6. www.bankir.uz